

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
MİNGƏÇEVİR POLİTEXNİK UNİVERSİTETİ

Fakultə:"İqtisadiyyat və idarəetmə"

Kafedra:"İqtisadiyyat və idarəetmə"

Tələbə:Şəfiyeva Çinarə Səməd qızı

Kurs:IV

Qrup:İ.12.1

BURAXILIŞ İŞİ

Mövzu:İşsizlik problemi və onun dövlət tənzimlənməsi

Rəhbər:O.Səmədova

Giriş.....

Fəsil 1.İşsizlik problemi anlayışı.....

1.1.İşsizliyin mahiyyəti və məzmunu.....

1.2. İşsizliyin formaları.....

1.3.Azərbaycanda işsizlik səviyyəsi və onun sosial-iqtisadi nəticələri...

Fəsil II.Tam məşğulluq şəraitində işsizlik.....

2.1.Məşğulluğun mahiyyəti,sosial iqtisadi funksiyası və məşğulluq siyasəti.....

2.2. Təbii işsizlik səviyyəsi.Ouken qanunu.....

2.3.İşsizliyə dövlət müdaxiləsi.....

Nəticələr və təkliflər.....

Ədəbiyyat siyahısı.....

GIRIS

Fəsil 1. İşsizlik problemi anlayışı.

1.1. İşsizliyin mahiyyəti və məzmunu.

Müasir dövrdə bütün ölkələrdə müşahidə olunan kəs-kin problemlərdən biri işsizlikdir. İşsizlik – iş qüvvəsinin (iqtisadi fəal əhalinin) əmtəə və xidmətlərin istehsalı ilə məşğul olmayan hissəsini göstərən sosial-iqtisadi hadisədir. **Məşğul əhali ilə işsizlər ikisi birlikdə ölkənin iş qüvvəsini əmələ gətirir.** İşsizlik özünü iş qüvvəsinə olan tələbin təklifdən geri qalmasında göstərir.

İşsizlərə aşağıdakılar aid edilir: işləməyənlər, iş axta-ranlar, işə başlamağa hazır olanlar. İşsizlərə təkcə müxtəlif səbəblərdən işdən çıxarılanlar deyil, iş yerlərini könüllü surətdə qoyub gedənlər, yeni iş tapmağa cəhd göstərənlər də daxildir. İşsizliyi ifadə edən kateqoriyalar aşağıdakılardır: 1) İşdən çıxarılma nəticəsində iş yerlərini itirənlər; 2) işdən könüllü çıxıb gedənlər; 3) Müəyyən fasilədən sonra əmək bazarına müraciət edənlər; 4) Əmək bazarına ilk dəfə gələnlər. Bu kateqoriyalar arasındakı nisbət hər şeydən əvvəl iqtisadi tsiklin fazalarından asılıdır.

İşsizliyin orta aylıq səviyyəsi aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$L_{UE} = (UE : LF_C) \cdot 100$$

Burada: L_{UE} – işsizliyin səviyyəsini (normasını), %-lə;

UE – işsizlərin orta ay

lıq sayını;

LF_C – mülki iş qüvvəsinin sayını göstərir.

İşsizliyin səviyyəsinin hesablanmasını aşağıdakı misalla izah edək. Tutaq ki, iş qüvvəsinin ümumi sayı 1216990 nəfərə bərabərdir ki, bunun da 1149680 nəfəri işləyir, 67310 nəfəri isə işləmir. Deməli, işsizliyin səviyyəsi:

$$L_{UE} = (67310 \cdot 100) : 1216990 = 5,5\%-ə \text{ bərabərdir.}$$

İşsizliyin səbəblərinə dair müxtəlif baxışlar, nəzəriyyələr mövcuddur. Bunlardan geniş yayılmışları aşağıdakılardır: 1) Əhali artıqlığı (maltusçuluq); 2) Texniki tərəqqi ("texnoloji nəzəriyyə"); 3) Kapital yığılımı prosesi (marksist məktəb); 4) Bazar tələbinin kifayət qədər olmaması (Keyns nəzəriyyəsi); 5) Əmək haqqının səviyyəsinin yüksək olması ("azad sahibkarlıq" məktəbi).

Maltusçuluq ingilis iqtisadçısı T. F. Maltusun adı ilə bağlıdır. O, özünün "Əhali qanunu haqqında təcrübə" əsərində (1798) göstərirdi ki, əhalinin sayı həndəsi silsilə ilə, nemətlər istehsalı isə ədədi silsilə ilə artır və buna görə də müəyyən müddətdən (adətən 25 ildən bir) sonra artıq əhali əmələ gəlir. Bu da işsizlər ordusunun yaranmasına səbəb olur.

Geniş yayılmış nəzəriyyələrdən biri də işsizliyin başlı-ca səbəbinin texniki tərəqqi olduğunu elan edən "texnoloji işsizlikdir". Bu nəzəriyyə 1954-cü ildə Vyanada keçirilmiş tam məşğulluğun təmin edilməsinin vasitə və yolları haqqında diskussiyalarda müdafiə olunmuşdur. Qərbin iqtisadi ədəbiyyatında belə bir fikir

yayılmışdır ki, istehsal gücləri-nin yüklənməsi dərəcəsi əsas kapitaldan istifadənin məqsədəuyğunluğu və faydalılığını göstərdiyi kimi işsizlik də əmək ehtiyatlarından istifadənin məqsədəuyğunluğunu əks etdirir. Əslində marksizm də işsizliyin başlıca səbəbini bunda görür. Başqa sözlə, marksizm, işsizliyi kapital yığıcı prosesi ilə əlaqələndirir. Bunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, canlı əməyə (dəyişən kapitalla) olan tələb maşın və avadanlıqlara (sabit kapitalın başlıca ünsürlərinə) olan tələbdən ləng artır. Deməli, istehsal proseslərinin mexanikləşdirilməsi və avtomatlaşdırılması istər-istəməz işsizliyə gətirib çıxarır. Bununla əlaqədar olaraq hələ XIX əsrdə "**Kompensasiya nəzəriyyəsi**" meydana gəlmişdir. Bu nəzəriyyənin tərəfdarlarının fikrincə maşınların istehsalın bir sahəsindən sıxışdırdığı işçilər digər sahələrdə iş qüvvəsinə olan əlavə tələbin ödənilməsi yolu ilə kompensasiya edilir.

Müasir dünyada çox geniş yayılmış nəzəriyyələrdən biri də **Keynsin işsizlik nəzəriyyəsidir**. 1936-cı ildə məşhur ingilis iqtisadçısı C.M.Keyns özünün "Məşğulluq, faiz və pulun ümumi nəzəriyyəsi" kitabında kapitalist iqtisadiyyatında məşğulluq səviyyəsini yeni tərzdə aydınlaşdırmışdır. Onun fikrincə kapitalizmdə tam məşğulluğa zəmanət verən heç bir mexanizm yoxdur. Belə nəticə çıxarılır ki, tam məşğulluq qanunauyğunluq deyil, təsadüflükdür. Kapitalizm sonsuzluğa qədər çiçəklənməni təmin edə bilən və öz-özünü tənzimləyən iqtisadi sistem deyildir. Kapitalizmin "öz-özünə inkişaf" etdiyini güman etmək olmaz. Bundan başqa, iqtisadi inkişafda tərəddüdetmələri yalnız müharibələr, quraqlıq və s. kimi xarici və qeyri-normal amillərlə əlaqələndirmək düzgün deyildir. Əksinə, işsizliyin səbəblərini xeyli dərəcədə bir sıra çox mühüm iqtisadi məsələlər, xüsusilə də yığım və investisiyalar haqqında qərarlar qəbul edilərkən tam tarazlığın gözlənilməsində axtarmaq lazımdır.

Keynsdən fərqli olaraq "**azad sahibkarlıq**" məktəbinin nümayəndələri kortəbii bazar mexanizmini tərifiyləyir və işsizliyin səbəbini əmək haqqının yüksək olması ilə izah edirlər. Onların fikrincə əmək haqqının artırılması məşğul-luğun və işçilərin sayının azalmasına və deməli, işsizliyə gətirib çıxarır. Bu məktəbin tanınmış nümayəndələrindən biri Kembric Universitetinin professoru A.Piqudur. Onun çıxardığı əsas nəticələr bunlardır: 1) İstehsalda məşğul olan işçilərin sayı ilə əmək haqqının səviyyəsi arasında tərs mütənasiblik vardır. Yəni əmək haqqı nə qədər yüksək olarsa, məşğulluq da bir o qədər aşağı olur; 2) 1914-18-ci illərdəki birinci dünya müharibəsinə qədər əmək haqqı ilə məşğulluq arasında tarazlığın olması onunla izah edilir ki, əmək haqqı işçilər arasında gedən azad rəqabət əsasında, hamının məşğul ola bilməsinə imkan verən səviyyədə müəyyən olunmuşdur; 3) Birinci dünya müharibəsindən sonra həmkarlar ittifaqının rolunun artması və işsizliyə görə müavinətlərin verilməsi əmək haqqının yüksəlməsinə gətirib çıxarmışdır ki, bu da kütləvi işsizliyin səbəblərindən biridir; 4) Tam məşğulluğa nail olmaq üçün əmək haqqını aşağı salmaq lazımdır.

Beləliklə, işsizlik müxtəlif səbəblərdən əmələ gəlir və başlıca vəzifə onun qarşısının alınmasıdır. Lakin **elə hallar da olur ki, işsizliyin tamamilə aradan qaldırılması mümkün olmur**. Bunun nə dərəcədə həqiqətə uyğun olduğuna inanmaq üçün işsizliyin formalarını nəzərdən keçirək.

İnsanlara fəaliyyət növünün və iş yerinin seçilməsində sərbəstlik verildikdə istər-istəməz seçim qarşısında, "iki daşın arasında" qalırlar. Belə ki, bəziləri iş yerlərini könüllü surətdə dəyişir, bəziləri işdən çıxarıldıqlarına görə yeni iş yerləri axtarır, üçüncülər, mövsümi məşğul olduqları iş yerlərini (məsələn, tikinti sənayesində hava şəraiti pis olduğuna, avtomobil sənayesində model dəyişdiyinə görə) itirirlər. Elə adamlar da vardır ki, (bu xüsusilə gənclərə aiddir) yenicə əmək fəaliyyətinə başladıklarına görə iş axtarırlar. Bu adamların hamısı iş yerləri tapdıqda, yaxud da işdən müvəqqəti çıxarılanlar köhnə iş yerlərinə qayıtdıqda, digər iş axtaranlar və iş yerlərini müvəqqəti itirənlər "ümumi işsizlik fondunda" onları əvəz edirlər və deməli, işsizlik yenə də qalır. **Buna friksion¹ işsizlik deyilir.** İşsizliyin bu forması qaçılmaz və müəyyən dərəcədə arzuolunandır. Çünki işçilərin çoxu, bəlkə də hamısı az maaş verilən işdən çox maaş verilən, az məhsuldar işdən yüksək məhsuldarlıqlı işə keçməyə çalışır, yaxud da yaşadığı ərazilərdəki idarə və müəssisələrdə işləməyə üstünlük verirlər. Deməli, əhalinin yerdəyişməsi, bir işdən başqa işə keçməsi hallarına son qoymaq mümkün olmadığına görə, **friksion işsizliyi də tama-milə aradan qaldırmaq mümkün deyildir.**

Friksion işsizlik hiss olunmadan struktur işsizliyə keçir. İqtisadçılar struktur sözünü "tərkib" mənasında işlədirlər. Zaman keçdikdə istehlak tələbinin strukturunda və texnologiyada çox mühüm dəyişikliklər əmələ gəlir ki, bu da öz növbəsində iş qüvvəsinə olan ümumi tələbin strukturu-nun dəyişməsinə səbəb olur. Bunun nəticəsində bəzi peşə və ixtisaslara olan tələb azalır, bəzi hallarda hətta yox olur, bəzilərinə isə, əksinə, tələb artır. Təbiidir ki, bu, işçilərin bəzi kateqoriyalarında işsizliyin əmələ gəlməsinə səbəb olur. Bu, onunla əlaqədardır ki, iş qüvvəsinin quruluşu yeni iş yerlərinin quruluşuna tez bir zamanda uyğunlaşa bilmir və uyğunlaşa da bilməz. Göründüyü kimi, elmi-texniki tərəqqi sonsuz olduğuna görə struktur işsizliyin də tamamilə aradan qaldırılması mümkün deyildir və bu mənada onun friksion işsizliyə oxşarlığı vardır. Lakin bunları tamamilə eyniləşdir-mək olmaz, onların arasında fərqlər vardır. Bu, özünü onda göstərir ki, friksion işsizlərin təcrübələri, vərdişləri var və onlar "əmək"lərini sata bilirlər. Struktur işsizlər isə yenidən hazırlıq mərhələsini keçməsələr, əlavə peşəyə yiyələnmə-sələr, hətta bəzi hallarda yaşayış yerlərini dəyişməsələr iş tapa bilmirlər. Digər tərəfdən friksion işsizlik qısa müddət, struktur işsizlik isə uzun müddət davam edir.

İşsizliyin növlərindən biri də tsiklik və ya dövrü işsiz-likdir. İşsizliyin bu növü iqtisadi tsiklin azalma mərhələsi ilə əlaqədardır. Başqa sözlə, əmtəə və xidmətlərə ümumi tələb azaldıqda məşğulluq ixtisar olunur və işsizlik artır. Odur ki, tsiklik işsizliyi bəzən tələbin azalması ilə əlaqədar olan işsizlik də adlandırırlar.

İşsizlik bazar iqtisadiyyatına xas olan mühüm əlamətlərindən biridir.

İşsizlik- iş qabiliyyətinə malik olan adamların bir qisminin iş tapa bilməməsi və bunun nəticəsində işsiz qalmasıdır.

İşsizliyin əsas qiyməti buraxılmayan məhsuldur. Belə ki, işsizlik cəmiyyətin potensial istehsal imkanlarının yüksəlməsinə mənfi təsir göstərir, ona maneçilik törədir.

Cəmiyyətin müxtəlif dövrlərində olduğu kimi, XXI əsrdə də işsizlik bəşəriyyət üçün həlli vacib olan ən mühüm problemlərdən biri olaraq meydana çıxır. İşsizlik iqtisadi problem olmaqla yanaşı həm də sosial bir problemdir. İşsizlik sosial bir problem kimi isə həyat tərzini, yaşayış imkanlarını zəiflədir və çətinləşdirir.

Mühüm bir iqtisadi problem kimi işsizlik əsasən iqtisadi böhranlar və tsikllər dövründə baş verir. İqtisadiyyatın geri qalmasının və tənəzzülə uğramasının səbəblərindən biri də kütləvi işsizlikdir. İşsizlik bazarda işçi qüvvəsinə olan tələblə işçi qüvvəsi arasında olan təklif nəticəsində təzahür edir. Müasir dövrdə elmi-texniki tərəqqinin istehsalata tətbiqi nəticəsində insan əməyinə olan tələbat xeyli azalmışdır. Yeni texnika və texnologiya əməyin keyfiyyətinə təsir edir. İstehsala tətbiq edilən istehsal vasitələrinin kütləsi artır, işçi qüvvəsində istifadə nisbətən azalır.

Bir çox iqtisadçıların fikrincə, iş qüvvəsi işləyənlərdən və ciddi surətdə iş axtaranlardan təşkil olunub. Bu baxımdan işsizlik səviyyəsi müasir dövrdə çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İşsizlik səviyyəsi işsizlərin iş qüvvəsinə olan faiz nisbəti ilə ölçülür. Yəni işsizliyin səviyyəsi işsiz əhalinin iş qüvvəsinə olan faiz nisbətidir. Bunu aşağıdakı düsturla hesablamaq mümkündür:

$$\text{İşsizlik səviyyəsi} = \frac{\text{İşsizlər}}{\text{İş qüvvəsi}} \times 100$$

İşsizliyin mühüm problem olması müxtəlif dövrlərdə ona qarşı müxtəlif təlimlərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bura Maltusçuların əhali artıqlığı nəzəriyyəsi, texniki tərəqqi ilə əlaqədar olaraq texnoloji nəzəriyyə, Keynsçilərin yaratdığı bazar tələbinin çatışmazlığı nəzəriyyəsi və “Azad sahibkarlar” məktəbi nəzəriyyəsi daxildir. Bu nəzəriyyələrin hər bir işsizliyə dair öz fikir və mülahizələrini irəli sürüblər. Məsəl üçün, Maltusun nəzəriyyəsinə görə əhalinin artım sürəti istehlak şeyləri istehsalını üstələyir. Bunun nəticəsində əhali artıqlığı, işsizlər ordusu yaranır. Maltusun fikrincə istehlak şeyləri ədədi silsilə, əhali isə həndəsi silsilə ilə yolu ilə çoxalır.

Elmi texniki tərəqqi nəticəsində yaranan yeni texnologiya yeni ixtisaslar tələb etdiyinə görə “texnoloji işsizlik” yaranır.

İşsizlik haqqında irəli sürülən nəzəriyyələrdən biri və ən vacibi Con Meynard Keyns tərəfindən irəli sürülmüş nəzəriyyədir. Onun fikrincə işsizlik işçi qüvvəsinə olan tələbin çatışmazlığı ilə əlaqədardır. C. Keynsə görə gəlirlər artdıqca əhalinin istehlaka olan meyli azalır, əhali qənaətcil olur.

Sonuncu nəzəriyyənin tərəfdarlarına görə işsizliyin qarşısını almaq və tam məşğulluq yaratmaq üçün əmək haqqını azaltmaq lazımdır.

Cəmiyyətin müxtəlif dövrlərində olduğu kimi, XXI əsrdə də işsizlik bəşəriyyət üçün həlli vacib olan ən mühüm problemlərdən biri olaraq

meydana çıxır. İşsizlik iqtisadi problem olmaqla yanaşı həm də sosial bir problemdir. İşsizlik sosial bir problem kimi isə həyat tərzini, yaşayış imkanlarını zəiflədir və çətinləşdirir. Mühüm bir iqtisadi problem kimi işsizlik əsasən iqtisadi böhranlar və tsikllər dövründə baş verir. İqtisadiyyatın geri qalmasının və tənəzzülə uğramasının səbəblərindən biri də kütləvi işsizlikdir. İşsizlik bazarda işçi qüvvəsinə olan tələblə işçi qüvvəsi arasında olan təklif nəticəsində təzahür edir. Müasir dövrdə elmi-texniki tərəqqinin istehsalata tətbiqi nəticəsində insan əməyinə olan tələbat xeyli azalmışdır. Yeni texnika və texnologiya əməyin keyfiyyətinə təsir edir. İstehsalat tətbiq edilən istehsal vasitələrinin kütləsi artır, işçi qüvvəsində istifadə nisbətən azalır.

Bir çox iqtisadçıların fikrincə, iş qüvvəsi işləyənlərdən və ciddi surətdə iş axtaranlardan təşkil olunub. Bu baxımdan işsizlik səviyyəsi müasir dövrdə çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İşsizlik səviyyəsi işsizlərin iş qüvvəsinə olan faiz nisbəti ilə ölçülür. Yəni işsizliyin səviyyəsi işsiz əhəlinin iş qüvvəsinə olan faiz nisbətidir.

İşsizliyin mühüm problem olması müxtəlif dövrlərdə ona qarşı müxtəlif təlimlərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bura Maltusçuların əhali artıqlığı nəzəriyyəsi, texniki tərəqqi ilə əlaqədar olaraq texnoloji nəzəriyyə, Keynsçilərin yaratdığı bazar tələbinin çatışmazlığı nəzəriyyəsi və “Azad sahibkarlar” məktəbi nəzəriyyəsi daxildir. Bu nəzəriyyələrin hər bir işsizliyə dair öz fikir və mülahizələrini irəli sürüblər. Məsəl üçün, Maltusun nəzəriyyəsinə görə əhəlinin artım sürəti istehlak şeyləri istehsalını üstələyir. Bunun nəticəsində əhali artıqlığı, işsizlər ordusu yaranır. Maltusun fikrincə istehlak şeyləri ədədi silsilə, əhali isə həndəsi silsilə ilə yolu ilə çoxalır. Elmi texniki tərəqqi nəticəsində yaranan yeni texnologiya yeni ixtisaslar tələb etdiyinə görə “texnoloji işsizlik” yaranır.

İşsizlik haqqında irəli sürülən nəzəriyyələrdən biri və ən vacibi Con Meynard Keyns tərəfindən irəli sürülmüş nəzəriyyədir. Onun fikrincə işsizlik işçi qüvvəsinə olan tələbin çatışmazlığı ilə əlaqədardır. C. Keynsə görə gəlirlər artdıqca əhəlinin istehlaka olan meyli azalır, əhali qənaətcil olur. Sonuncu nəzəriyyənin tərəfdarlarına görə işsizliyin qarşısını almaq və tam məşğulluq yaratmaq üçün əmək haqqını azaltmaq lazımdır. İşsizliyin səbəbləri və növləri nədir? İşsizliyin

səbəbləri müxtəlifdir. Mövcud ədəbiyyatda işsizliyin növləri müxtəlif cür adlandırılır və izah edilir:

İşsizlik dedikdə elə bir sosial-iqtisadi vəziyyət nəzərdə tutulur ki, insan işləyə bilər, işləməyə qabildir, işləmək istəyir, lakin iş tapa bilmir.

Əmək qabiliyyəti yaşında olan o vətəndaşlar işsiz sayılır kiy əmək qabiliyyətinə malikdirlər, lakin özlərindən asılı olmayan səbəblərə görə işləri və qazancları yoxdur, münasib iş axtaran, işə başlamağa hazır olan şəxslər kimi dövlət məşğulluq idarəsinə də qeydə alınmışlar və həmin idarə onlara münasib iş təklif edə bilməmişdir.

İşsiz statusunun verilməsi qaydalan «Məşğulluq haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 4-cü maddəsində aşağıdakı kimi verilmişdir:

-İşi və qazancı olmayan, işə başlamağa hazm olub, müvafiq icra hakimiyyəti orqanında işaxtaran kimi qeydiyyatata alınan, əmək qabiliyyətli yaşda olan əmək qabiliyyətli vətəndaşlar işsiz statusu almaq hüququna malikdirlər.

Vətəndaş yaşadığı ərazi üzrə müvafiq icra hakimiyyəti orqanına şəxsiyyətini təsdiq edən sənəd, əmək kitabçası (yaxud onu əvəz edən sənəd), peşə və ya ixtisasını təsdiq edən sənəd (zəruri hallarda) təqdim edərək işaxtaran kimi qeydə alınır, ilk dəfə işaxtaranlar şəxsiyyəti təsdiq edən və təhsil haqqında (zəruri hallarda) sənədləri təqdim edirlər.

İşaxtaran kimi qeydiyyatata alınmış vətəndaş müvafiq sənədləri təqdim etdiyi andan, ona münasib iş təklif olunmadığı halda, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı 11 gün ərzində həmin şəxsə işsiz statusu verilməsi haqqında qərar qəbul edir.

İşçilərin müvafiq icra hakimiyyəti orqanında qeydiyyatata alınması qaydalan müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilir. İşsiz statusu almaq hüququ olmayan vətəndaşlar aşağıdakı- iardır:

- 15 yaşına çatmayanlar, pensiya (ailə başçısı itirməyə görə uşaqlar üçün təyin olunmuş pensiyalar istisna olmaqla) hüququ qazanmış vətəndaşlar;
- qeydiyyatata ahndıqdan sonrakı 10 gün müddətində münasib iş axtarmaq məqsədilə üzrsüz səbəbdən müvafiq icra hakimiyyəti orqanına gəlməyənlər və ya bu müddət ərzində təklif edilən iki münasib işdən imtina edənlər (vətəndaşa eyni iş təkrarən təklif oluna bilməz);
- ilk dəfə işaxtaranlar;
- azadlıqdan məhrum etmə cəzasını çəkənlər;

- işaxtaranlara müəyyən olunmuş qaydada işsiz statusu verilmədiyi halda, onun bir aydan sonra təkrarən işsiz statusu almaq üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqamna müraciət etmək hüququ vardır.

Beynəlxalq Əmək Təşkilatı belə hesab edir ki, işsizlər - ha- zırda işlə təmin olunmamış, lakin işə başlamağa hazır olan və son 4 həftə ərzində iş axtaran, yaxud işə düzəlmiş, lakin hələ işə başlamamış şəxslərdir. Böyük Britaniyada işsizlər qisminə o şəxslər aid edilir ki, onlar yoxlama apanlan həftə ərzində bir saat belə işləməmiş olsun. Bu məsələ barəsində Yaponiyada da eyni meyar tətbiq edilir. ABŞ-da o şəxslər işsiz hesab edilir ki, onlar yoxlama aparılan həftə ərzində məşğul olmasın, lakin əvvəlki 4 həftə ərzində işləmək imkam olsun, dövlət məşğulluq xidmətinə və ya bilavasitə işəgötürənə müraciət edərək iş tapmağa çalışmış olsun.

Bu deyilənlərdən görünür ki, bizdə işsiz şəxs statusu başqa ölkələrdə olduğundan daha sərt formada müəyyən edilmişdir. Belə ki, əvvələn, bizdə hər hansı şəxsin işsiz sayılması üçün həmin şəxs məşğulluq xidmətində qeydə alınmalıdır; ikincisi, 16 yaşdan aşağı şəxslər və qocalığa görə pensiyaçılar işləmək arzusunda olsalar və işləyə bilsələr belə, onlar işsiz hesab edilmir.

İşsizliyin səciyyəvi cəhətləri bunlardır: işsizlik səviyyəsi, işsizlik hallarının yaranma tezliyi və işsizliyin davam etmə müddəti. İşsizlik səviyyəsi adətən, işsizlərin sayının iqtisadi cəhətdən fəal əhalinin sayına nisbəti kimi, yəni məşğul və işsiz əhalinin sayının faiz nisbəti kimi müəyyən edilir. İşsizlik hallarının yaranma tezliyi eyni bir şəxsin müəyyən dövr ərzində işsiz qaldığı halların sayı ilə müəyyən edilir. Bu göstəricinin artması ya iş yerlərinin keyfiyyətsiz və əmək şəraitinin pis olmasma, ya da işsizlərin böhran dövrlərində tapmağa müvəffəq olduğu birdəfəlik xarakterli işlərin sayca çox olmasına dəlalət edir.

İşsizliyin davam etmə müddəti əmək qabiliyyətli şəxsin işsiz qaldığı vaxtla səciyyələnir. Bu göstəricinin qiyməti ölkədəki bütün işsizlərin, yaxud ayrı-ayrı kateqoriyalar, ərazilər və başqa amillər üzrə işsizlərin işsiz qaldığı orta müddət kimi müəyyən edilir. İşsizlik səviyyəsinin müəyyən edilməsinə, əsasən, iki mövqedən yanaşırlar. Birind halda vaxtaşın olaraq, ailələrdə sorğu keçirilir. ABŞ-da, Yaponiyada və bəzi başqa ölkələrdə bu metoddan istifadə edirlər. İkinci halda işsizliyin səviyyəsi işsizliyə görə müavinət almaq üçün dövlət məşğulluq xidmətlərinə müraciətlərin sayı əsasında təyin edilir. Məsələn, Böyük Britaniyada və bəzi başqa ölkələrdə bu metoddan istifadə edilir. Bazar iqtisadiyyatının inkişaf etmiş olduğu ölkələrdə bu metodların tətbiq edilməsi nəticəsində alınan kəmiyyət göstəriciləri arasında fərq çox böyük olmur, lakin keyfiyyət fərqləri nəzərəcarpacaq dərəcədədir. İş burasındadır ki, ailələrdə sorğu aparılarkən məşğulluq xidmətlərində qeydiyyatda alınmamış və işsizliyə görə müavinət almaq üçün ərizə verməmiş işsizlər də aşkar edilir. Buna görə də həmin metoddan istifadə

edilərkən işsizliyin kəmiyyət göstəricisi və səviyyəsi barədə daha böyük rəqəmlər aşkar edilməlidir. İkinci metoddan istifadə edildikdə isə, müvafiq göstəricilərin artması onunla əlaqədardır ki, işsizliyə görə müavinət almaq üçün müraciət etmiş şəxslərin böyük bir qismi əslində iş axtarmamışdır və onlara iş təklif ediləcəyi halda, bu adamlar ya işləyə bilməzdi, ya da işləmək istəməzdi. Azərbaycanda həmin məsələyə münasibətin bu iki növü arasında istər keyfiyyətə, istərsə də kəmiyyətə ciddi fərq vardır. Bizim fikrimizcə, işsizlik səviyyəsini dövlət məşğulluq xidmətlərində qeydiyyat almamış və alınmamış işsizlərin sayı və onların arasında olan fərqi nəzərə almaqla müəyyən etmək daha düzgün olardı.

Bazar iqtisadiyyatına keçidin əsasını təşkil edən tənzimlənən və mütəşəkkil əmək bazarının yaradılması, milli əhəmətlərə əsaslanan məşğulluq siyasətinin formalaşması və inkişaf perspektivlərinin müəyyən edilməsi işsizlik problemini həll etmədən mümkün deyil. Ermənistanın təcavüzü nəticəsində torpaqlarımızın 20 faizinin işğalı, 4 mindən artıq sənaye və kənd təsərrüfatı müəssisəsinin və 300 mindən artıq iş yerinin işğal olunmuş ərazilərdə qalması, 1 milyondan artıq soydaşımız öz doğma yurd-yuvasından didərgin düşməsi, eləcə də yeni iqtisadi münasibətlərə keçid, sosial bəla olan işsizliyi daha da kəskinləşdirmişdir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində işsizliyin yaranması labüddür. İşsizliyin labüdlüyünü müəyyən edən obyektiv amillərə misal olaraq, mülkiyyət münasibətlərini, sahibkarların istehsal vasitələrinə malik olmasını və əməkçilərin bu cür vasitələrə malik olmamasını, müddətli əmək sisteminin mövcudluğunu, iqtisadiyyatın inkişafının tsiklik xarakter daşması və bir sıra başqa amilləri göstərmək olar. İşsiz əhəlinin münasib işlə təmin olunması üçün əmək bazarını, eləcə də işəgötürənlərin müasir tələblərinə uyğun olaraq peşə hazırlığı, yenidən ixtisaslaşma, milli peşələr üzrə özünüməşğulluğun inkişaf etdirilməsi, bununla əlaqədar yeni iş yerlərinin yaradılması diqqət mərkəzində olmalıdır.

Makroiqtisadi təhlillər və makroiqtisadi siyasət barədə danışarkən biz dedik ki, aparılacaq təhlillər nəticəsində seçilə biləcək düzgün iqtisadi siyasət sayəsində bir çox problemlərin həlli yolunun reallaşdırılması mümkündür və makroiqtisadiyyatın predmetinə aid bir sıra problemləri də sıraladıq. Günümüzün Dünya iqtisadiyyatında elə problemlər var ki, onlar global xarakter daşıyırlar. O problemlərdən biri də işsizlikdir. Təbii ki, işsizliyi yalnızca iqtisadi bir problem kimi şərh etmək heç də düzgün olmazdı. O həm də sosial bir problemdir. Lakin işsizliyə də düzgün tərifi vermək lazımdır. Hər hansısa mövcud bir cəmiyyətdə iş qabiliyyətinə malik olub da iş yeri tapa bilməyən insanlar bunun nəticəsində işsiz qalırlar və bunların sayının artması nəticəsində artıq cəmiyyət səviyyəsində işsizlik yaranır. Aparılan iqtisadi təcrübələr və müşahidələr göstərir ki, işsizlik daha çox iqtisadi böhranlar şəraitində özünün maksimum göstəricisini əldə edir. Hər hansısa

bir ölkənin iqtisadi inkişaf cəhətdən geri qalmasının, iqtisadiyyatının tənəzzülə uğrumasının mühüm səbəblərindən birinin də işsizlik olduğunu demiş olsaq, yəqin ki, yanılmırıq.

Bəs işsizlik yaranır? Xüsusilə də XXI əsrdə elm və texnologiyanın sürətlə inkişaf etdiyi bir dövrdə işsizliyin get gedə artması diqqəti cəlb edir. Bunu əsasən bununla əlaqələndirmək olar ki, işsizlik işçi qüvvəsinə olan tələblə işçi arasında olan təklif nəticəsində özünü təzahür edir. Yəni bir az öncə də qeyd etdiyimiz kimi texnologiyanın sürətli inkişafı nəticəsində artıq bir çox müəssisələrdə istehsal və digər proseslər avtomatlaşdırılma yolu ilə həyata keçirilir. İstehsal prosesini tətbiq etmək üçün ora şamil edilən istehsal vasitələrinin həcmi artdıqca, əməyə olan ehtiyac get gedə aşağı düşməyə başlayır. İşçi qüvvəsindən istifadə nisbətən azalır.

Bir çox iqtisadçılar da iqtisadiyyatda mühüm problemlərdən biri olan işsizliyi şərh etmədən keçməyiblər. Xüsusilə bu barədə Keyns və Maltusun fikirləri daha maraqlıdır. Maltusun fikrincə əhalinin artım sürəti işçi qüvvəsinə olan tələbi üstələyir və nəticədə işsizlik yaranır. Keyns isə işsizliyi işçi qüvvəsinə olan tələbin çatışmazlığı ilə əlaqələndirir. Təbii ki, yalnız işsizliyi şərh etməklə olmur. Makroiqtisadiyyatda işsizlik özünü əsasən bir neçə formada əks etdirir.

Friksion işsizlik-Əmək qabiliyyətinə malik olan əhali öz iş yerlərini könüllü sürətdə dəyişərkən yeni iş yeri tapana qədər işsiz qalırlar. Bu cür işsizlik friksion işsizlik adlanır. **Struktur işsizlik**-Bir az öncə qeyd etdiyimiz kimi istehsal texnologiyasında baş verən dəyişikliklər işçi qüvvəsinə olan tələbi əsaslı sürətdə dəyişir. Elə ixtisaslar olur ki, onlara olan tələb azalır. Yeni ixtisasçı tələb edən iş yerlərinin tələblərinə uyğun olmayan işçi qüvvəsi işsiz qalır. **Tsiklik işsizlik**-Bu işsizlik daha çox iqtisadi böhranlar zamanı istehsalın durğunluğu nəticəsində yaranır ki, cəmiyyət tərəfindən müxtəlif maddi məhsullara, əmtəələrə və xidmətlərə olan tələb azaldıqda məşğulluq ixtisara salınır. Nəticədə işsizlik yaranır. İşsizliyin bir forması da var ki, o da **natamam işsizlik** adlanır. İşsizliyin bu forması əsasən müəssisə bağlandığı zaman işçi qüvvəsinin işsiz qalması nəticəsində baş verir.

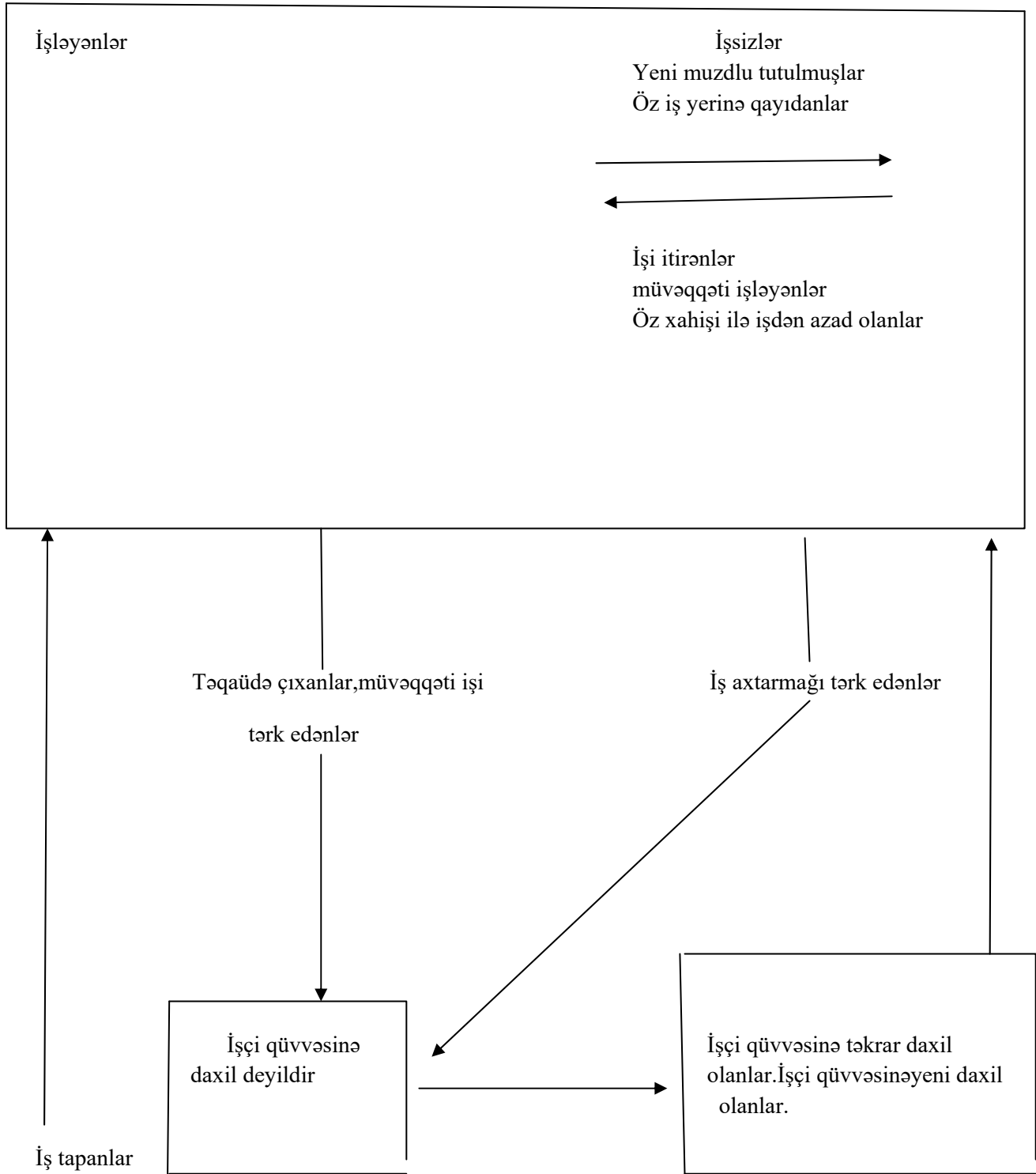
İşsizliyin faktiki və təbii səviyyəsinin hesablanmasında çətinlik ayrı-ayrı şəxslərin məşğul olan və ya işsizlərə aid edilməsi meyarlarının kifayət dərəcədə dəyişgən olmasıdır. İşçi qüvvəsinin sayı vaxtla əlaqədar dəyişdiyinə görə işsizlik, bir qayda olaraq, nisbi kəmiyyətlə ölçülür. İşsizlik norması- işsizlərin sayının məcmu işçi qüvvəsinin sayına nisbətinin faizlə ifadəsidir.

$$\text{İşsizlik səviyyəsi} = \frac{\text{İşsizlərin sayı}}{\text{Məcmu işçi qüvvəsinin sayı}} * 100\%$$

Beləliklə,əgər bir adam işsiz,üç nəfər isə mə.ğuldursa,onda məcmu işçi qüvvəsi dörd nəfər təşkil edir,deməli işsizlərin payı 25% təşkil edir.

Qeyd edək ki,işsizlik statistikasını üç qrupdan birinə məşğul olan,işsiz və məcmu işçi qüvvəsindən kənar olana aid edir.Bu şəkil 24.1-də aydın göstərilmişdir.

İşçi qüvvəsi

İşləyənlər(məşğul olanlar) və işsizlər birlikdə məcmu işçi qüvvəsini təşkil edirlər.İşsiz olmaq üçün işi itirməyin üç üsulu mövcuddur.Birincisi,fırmanın bağlanması nəticəsində işçinin işdən çıxarılması.İkinci halda işçi müvəqqəti olaraq işdən kənarlaşdırılır.Bu halda işsiz ümid edir ki,o,əvvəlki işinə qayıdacaq,iş verən isə onu yenidən işlə təmin etmək imkanına malik olacaqdır.İşsiz olmanın üçüncü üsulu öz xahişi ilə işdən getməkdir.

İnsanlar işsizlərin tərkibinə yalnız məşğul olanlardan deyil,eləcədə işçi qüvvəsindən kənardan daxil olur.Məcmu işçi qüvvəsinin tərkibinə daxil olmayanlara yeni yetmələr və ya işçi qüvvəsinə yenidən daxil olanlar aid edilir.Qeyd etmək lazımdır ki,işçi qüvvəsinə daxil olmaq və ondan çıxmaq iki kanal vasitəsilə həyata keçirilir;insanlar işdən gedərək,ya işsiz olur,ya da işçi qüvvəsini tamamilə tərk edir.Tədqiqatlar göstərir ki,öz miqyasına görə bu kanallar bərabər qiymətlidir,iş tapanlar və işçi qüvvəsini tərk edənlərin sayı bərabər olur.Deməli,işsizlərin sırasına tərk edənlərin yarısı iş tapırlar,digər yarısı isə eyni zamanda məcmu işçi qüvvəsinidə tərk edərək,iş axtarmağı dayandırırırlar.Əlbəttə sonuncuların əksəriyyəti iki və ya üç aydan sonra yeni işsizə çevrilir və ya iş tapırlar.

1.2.İşsizliyin formaları.

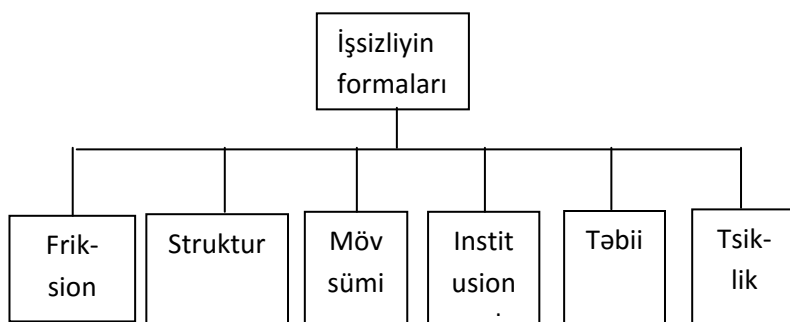
Cəmiyyətin müxtəlif dövrlərində olduğu kimi, XXI əsrdə də işsizlik bəşəriyyət üçün həlli vacib olan ən mühüm problemlərdən biri olaraq meydana çıxır. İşsizlik iqtisadi problem olmaqla yanaşı həm də sosial bir problemdir. İşsizlik sosial bir problem kimi isə həyat tərzini, yaşayış imkanlarını zəiflədir və çətinləşdirir.

İşsizlik bazar iqtisadiyyatına xas olan mühüm əlamətlərdən biridir.

İşsizlik- iş qabiliyyətinə malik olan adamların bir qisminin iş tapa bilməməsi və bunun nəticəsində işsiz qalmasıdır.

İşsizliyin əsas qiyməti buraxılmayan məhsuldur. Belə ki, işsizlik cəmiyyətin potensial istehsal imkanlarının yüksəlməsinə mənfi təsir göstərir, ona maneçilik törədir.

İnsanlara fəaliyyət növünün və iş yerinin seçilməsində sərbəstlik verildikdə istər-istəməz seçim qarşısında, "iki daşın arasında" qalırlar. Belə ki, bəziləri iş yerlərini könüllü surətdə dəyişir, bəziləri işdən çıxarıldıqlarına görə yeni iş yerləri axtarır, üçüncülər, mövsümi məşğul olduqları iş yerlərini (məsələn, tikinti sənayesində hava şəraiti pis olduğuna, avtomobil sənayesində model dəyişdiyinə görə) itirirlər. Elə adamlar da vardır ki, (bu xüsusilə gənclərə aiddir) yenidən əmək fəaliyyətinə başladığına görə iş axtarırlar. Bu adamların hamısı iş yerləri tapdıqda, yaxud da işdən müvəqqəti çıxarılanlar köhnə iş yerlərinə qayıtdıqda, digər iş axtaranlar və iş yerlərini müvəqqəti itirənlər "ümumi işsizlik fondunda" onları əvəz edirlər və deməli, işsizlik yenə də qalır. Buna friksion¹ işsizlik deyilir. İşsizliyin bu forması qaçılmaz və müəyyən dərəcədə arzuolunandır. Çünki işçilərin çoxu, bəlkə də hamısı az maaş verilən işdən çox maaş verilən, az məhsuldar işdən yüksək məhsuldarlıqlı işə keçməyə çalışır, yaxud da yaşadığı ərazilərdəki idarə və müəssisələrdə işləməyə üstünlük verirlər. Deməli, əhalinin yerdəyişməsi, bir işdən başqa işə keçməsi hallarına son qoymaq mümkün olmadığına görə, friksion işsizliyi də tama-milə aradan qaldırmaq mümkün deyildir.

Friksion işsizlik hiss olunmadan struktur işsizliyə keçir. İqtisadçılar struktur sözünü "tərkib" mənasında işlədirlər. Zaman keçdikdə istehlak tələbinin strukturunda və texnologiyada çox mühüm dəyişikliklər əmələ gəlir ki, bu da öz növbəsində iş qüvvəsinə olan ümumi tələbin strukturu-nun dəyişməsinə səbəb olur. Bunun nəticəsində bəzi peşə və ixtisaslara olan tələb azalır, bəzi hallarda hətta yox olur, bəzilərinə isə, əksinə, tələb artır. Təbiidir ki, bu, işçilərin bəzi kateqoriyalarında işsizliyin əmələ gəlməsinə səbəb olur. Bu, onunla əlaqədardır ki, iş qüvvəsinin quruluşu yeni iş yerlərinin quruluşuna tez bir zamanda uyğunlaşa bilmir və uyğunlaşa da bilməz. Göründüyü kimi, elmi-texniki tərəqqi sonsuz olduğuna görə struktur işsizliyin də tamamilə aradan qaldırılması mümkün deyildir və bu mənada onun friksion işsizliyə oxşarlığı vardır. Lakin bunları tamamilə eyniləşdir-mək olmaz, onların arasında fərqlər vardır. Bu, özünü onda göstərir ki, friksion işsizlərin təcrübələri, vərdisləri var və onlar "əmək"lərini sata bilirlər. Struktur işsizlər isə yenidən hazırlıq mərhələsini keçməsələr, əlavə peşəyə yiyələnmə-sələr, hətta bəzi hallarda yaşayış yerlərini dəyişməsələr iş tapa bilmirlər. Digər tərəfdən friksion işsizlik qısa müddət, struktur işsizlik isə uzun müddət davam edir.

İşsizliyin növlərindən biri də tsiklik və ya dövri işsiz-likdir. İşsizliyin bu növü iqtisadi tsiklin azalma mərhələsi ilə əlaqədardır. Başqa sözlə, əmtəə və xidmətlərə ümumi tələb azaldıqda məşğulluq ixtisar olunur və işsizlik artır. Odur ki, tsiklik işsizliyi bəzən tələbin azalması ilə əlaqədar olan işsizlik də adlandırırlar. Müasir dövrdə iqtisadçıların əksəriyyəti işsizliyin üç növünün mövcud olduğunu iddia edirlər: friksion işsizlik, struktur işsizlik və tsiklik işsizlik.

- Friksion işsizlik əsasən kadr axıcılığı ilə, işçilərin daha yaxşı əmək şəraitinə malik olan və daha məzmunlu iş tapmaq məqsədilə könüllü olaraq iş yerlərini dəyişmələri və ya işdən çıxmaları ilə əlaqədar yeni iş axtarmaları ilə bağlıdır. Friksion işsizlik dedikdə yaxın gələcəkdə işlə təmin olunmanın gözlənilməsi və iş axtarılması ilə əlaqədar işsizlik nəzərdə tutulur. İşsizliyin bu növünün yaranması onunla bağlıdır ki, işçilərin iş yerlərinə uyğunlaşması üçün müəyyən müddət lazımdır. İşçilərin hər birinin müəyyən peşəsi var, hər bir iş yerinə müvafiq professional ixtisas tələbləri irəli sürülür. İş yerlərinin mövcudluğu barədə məlumat heç də həmişə operativ və tam olmur. İşçilərin bir ərazidən başqa əraziyə yerdəyişməsi, adətən, müəyyən çətinliklərlə bağlıdır. Buna görə də iş yeri axtarmaq üçün vaxt və şərait lazımdır. Bütün bu amillər friksion işsizliyə səbəb olur. Mütəxəssislərin fikrincə, friksion işsizlik nəinki labüddür, hətta faydalıdır. İşçilərdən ötrü bu vəziyyət çox vaxt daha xoşagələn, daha məhsuldar və yüksək maaşlı işə keçmə ilə nəticələnir, cəmiyyət isə bu halda daha çox ümumi daxili məhsul əldə edir. Friksion işsizlik. İşsizliyin bu formasına iş axtaranlar və yaxın gələcəkdə işlə təmin olunan əmək qabiliyyətli insanlar adiddir. Əmək birjasında işsizliyin bu formasından olan işsizlərin sayı ilə sərbəst iş yerlərinin sayı uyğun gəlmir. Friksion işsizlik, demək olar ki, işsizliyin arzu olunan formasıdır. Yəni,

əmək qabiliyyətli insanlar az əmək haqqı verilən iş yerlərindən daha çox əmək haqqı verilən iş yerlərinə keçirlər. Friksion işsizlik əsasən qısamüddətlidir.

- Struktur işsizliyin adından görüldüyü kimi, o, əmtəə və xidmətlərin müxtəlif növlərinə tələbatın daim dəyişməsi nəticəsində təsərrüfatda (istehsalatda) baş verən struktur dəyişiklikləri ilə bağlıdır. Məsələn, paltaryuyan maşmlardan istifadə edilməsi və onları təkmilləşdirilməsi camaşırxanalara sayının azalmasına səbəb olmuş, fərdi kompyuterlərin tətbiqinin geniş miqyas alması yazı makinalarından istifadə hallarını kəskin sürətdə azaltmışdır. Bir sıra ölkələrdə rentabəlsiz işləyən müəssisələr bağlanır. Beynəlxalq gərginliyin azalması və "soyuq müharibə" dövrünün başa çatması şəraitində Rusiyada, ABŞ-da və bir sıra başqa ölkələrdə silah istehsalı azalır. Hərbi sənayenin konversiyası bir tərəfdən ciddi struktur irəliləyişlərinə səbəb olmaqla yanaşı, digər tərəfdən, milyonlarla insanın məşğuliyyət növünün dəyişməsi ilə nəticələnir. Struktur yenidənqurma prosesində bəzi peşə növlərinə tələbat azalır və ya ümumiyyətlə aradan qalxır, digər peşə növlərinə tələbat isə artır və ya yenidən yaranır. Nəticədə elə bir vəziyyət yaranır ki, işçi qüvvəsinin strukturu iş yerlərinin strukturuna uyğun gəlmir. Struktur işsizlik. Bəzən iş yerlərində yeni istehsal texnologiyasının tətbiqi ilə bağlı olaraq köhnə ixtisaslara olan tələbat azalır, yeni ixtisasa olan tələbat isə artır. Belə olduqda iş yerinin tələbinə uyğun olmayan əmək qabiliyyətli insanlara daha ehtiyac qalmır və onlar işsiz qalırlar. Əhali miqrasiyası da bu prosesə təsir edə bilən amillər arasındadır. Struktur işsizlər öncədən tələb olunan hazırlığı keçmədikləri üçün işsiz qalırlar.

Struktur işsizliyi friksion işsizlikdən fərqləndirən əsas cəhət ondan ibarətdir ki, friksion işsizlik halında işçilər adətən öz peşələrinə və vərdişlərinə uyğun iş yeri axtarırlar, struktur işsizlik halında isə işçilər, bir qayda olaraq, əvvəlki ixtisaslarını dəyişməli olurlar, bundan ötrü isə vaxt lazımdır. Adətən, friksion işsizlik çox davam etmir. Lakin işsizliyin bu növləri arasında ciddi fərq yoxdur. Buna görə də struktur işsizliyi friksion işsizliyin bir növü hesab edən bəzi müəlliflər belə güman edirlər ki, hər iki halda iş yerlərinin sayı və işləmək arzusunda olan şəxslərin sayı təqribən bir-birinə bərabərdir.

- Tsiklik işsizlik istehsalın azalması, iqtisadi dövrlər, tələbatın və iş yerlərinin azalması ilə bağlıdır. Sənaye tsiklləri və ya əvəzlənmə tsiklləri 8-10 il davam edir. Onlar ilk növbədə sənayedə və digər sahələrdə istifadə edilən istehsal avadanlığının yenilənməsi ilə bağlıdır, bu yenilənmənin tempindən, əsas istehsal fondlarının fiziki köhnəlmə dərəcəsi və bəzi başqa məlum və naməlum səbəblərdən asılıdır. 40-50 il davam edən işsizlik tsiklləri istehsalın bütün tərkib elementlərinin ciddi dəyişikliklərə məruz qalması və işçilər nəslinin dəyişməsi ilə bağlıdır (hərçənd, bu proses fasiləsiz davam edir). 1930-cu illərdən sonra dünya

təsərrüfat sistemində ən böyük tənəzzül, böhran 70-ci illərdə yaranması və 80-ci illərdə sənaye tsikli şəklində təkrarlanması bu cür tsikliliyin mövcud olduğunu bir daha təsdiq edir. İşsizliyin bu forması istehsal durğunluğu baş verən zaman özünü göstərir. Məcmu tələb azalan zaman məşğulluq ixtisara salınır, işsizlik artır. Bu xüsusiyyətinə görə tsiklik işsizli tələb defisitliyi işsizliyi də adlandırılır.

Tsiklik işsizlik halmda mövcud iş yerlərinin sayı işləmək arzusunda olanların sayından az olur. Bu qıtlıq aradan qaldırılması əsasən istehsalın inkişafı və yeni iş yerlərinin yaradılması ilə bağlıdır.

Xarici iqtisadçıların əksəriyyəti friksion və struktur işsizliyin yaranmasını labüd hesab edir. Onların fikrincə, işsizliyin bu növünün səviyyəsi tam məşğulluğa heç də zidd olmayan təbii işsizlik səviyyəsi ilə eynidir.

Təbii işsizlik səviyyəsini müəyyən etmək üçün vahid meyar yoxdur. Müxtəlif ölkələrdə və müxtəlif dövrlərdə bu göstərici müxtəlif qaydada müəyyən edilmişdir. Yaponiyada və İsveçdə təbii işsizlik göstəricisi uzun müddət 2 faiz həddində olduğu halda, ABŞ-da və Qərbi Avropanın bir çox ölkələrində müvafiq rəqəm 4-5 faiz olmuşdur. Hazırda ABŞ-da, Almaniyada və bazar iqtisadiyyatının inkişaf etdiyi bəzi başqa ölkələrdə təbii işsizlik səviyyəsi 6 faiz hesab edilir.

Təbii işsizlik səviyyəsinin və orta işsizliyin artması prosesləri paralel gedir. Məsələn, ABŞ-da bu göstərici 50-ci illərdə 4,4 faiz, 60-cı illərdə 4,7 faiz, 70-ci illərdə 6,1 faiz və 80-ci illərdə 7,8 faiz olmuşdur. Bu, bir sıra amillərlə, ilk növbədə işçi qüvvəsinin tərkibinin dəyişməsi, işləyən qadmların və gənclərin sayının artması ilə bağlıdır. Əhalinin məhz bu kateqoriyalan işsizliyə daha çox məruz qalır. Amerika təsərrüfatlarında qadmların iş qüvvəsinin nisbi kəmiyyəti 1960-1980-ci illərdə artaraq, 33 faizdən 43 faizə çatmışdır. Təbii işsizlik səviyyəsinin artmasının digər səbəbi işsizliyə görə müavinətin artırılmasıdır: bu halda işsizlər münasib iş tapmaq üçün daha çox vaxt əldə edirlər. Xarici iqtisadçıların bir qismi təbii işsizlik səviyyəsi dedikdə, bir neçə il üzrə orta göstəricini nəzərdə tutur. Makroiqtisadiyyat adlı məşhur dərsliyin müəllifi N. Qreqori Menkyu həmin kitabda yazır: "Təbii işsizlik səviyyəsi işsizliyin real səviyyəsinin orta qiymətidir". Müəllif bu kəmiyyəti hər il əvvəlki 10 il üçün ədədi orta kəmiyyət kimi təyin edir.

Həmin müəlliflə razılaşmaq çətindir. Bizim fikrimizcə, bu məsələdə başqa iqtisadçıların mövqeyi daha əsaslıdır. Onlar təbii işsizlik səviyyəsi dedikdə, friksion və struktur işsizlik səviyyələrinin cəmini nəzərdə tuturlar. Bizdə bu sahədə hələlik vahid fikir formalaşmayıb. Bəzi müəlliflər əhalinin məşğulluq fondunun həcmi və işsizliyə görə müavinətin orta məbləğini əsas götürərək, təbii işsizlik səviyyəsinin 4-5 faiz həddində olduğunu iddia edirlər. Lakin bu fikri məqbul

saymaq olmaz, çünki məşğulluq fondunun qiyməti törəmə kəmiyyət olub, bir sıra başqa amüldən, o cümlədən təbn işsizlik səviyyəsindən asılıdır.

Iqtisadi ədəbiyyatlarda işsizliyin ayrı-ayrı xüsusiyyətlərini və cəhətlərini xarakterizə edən bir sıra başqa növlərindən də bəhs edilir. Bu baxımdan "durğun işsizlik" anlayışı daha vacibdir. Əksər ölkələrdə durğun işsizlik dedikdə bir üdən çox, İsveçdə isə 6 aydan çox davam edən işsizlik nəzərdə tutulur. Bu vəziyyətdə insan tədricən öz peşəkar biliklərini və təcrübəsini itirir, özünü mənəvi cəhətdən əzilmiş, təhqir olunmuş sayır, bəzən ümumiyyətlə iş axtarmağa cəhd göstərmir, iqtisadi aktiv əhalinin tərkibindən çıxır, bir sıra hallarda isə sinifsizləşmiş elementlərə və cinayətkar aləmə qoşulur. 90-cı illərdə bəzi ölkələrdə durğun işsizliyin xüsusi çəkisi 50-60 faizə çatmışdır.

Durğun işsizliyin xüsusi çəkisi (ümumi işsizlik göstəricisinə nisbətən faizlə)

Ölkələr	Belçika	İtaliya	İspaniya	Almaniya	Fransa	İngiltərə	Yaponiya	ABŞ
Umumi işsizlik	12,1	10,2	22,7	8,9	11,7	10,3	2,5	6,9
Durğun işsizliyin xüsusi çəkisi, ümumi işsizlik	61,6	67,1	49,1	45,5	38,7	45,5	17,9	6,3

Durğun işsizlik problemi bütün dünyada ciddi narahatlığa səbəb olur. Avropa İttifaqının (Aİ) üzvü olan ölkələrdə bəzi ümidverici meyllər müşahidə olunduğuna baxmayaraq, bu göstərici çox yüksək səviyyədədir. 1990-cı illərdə həmin ölkələrdə durğun işsizliyin səviyyəsi 52 faizdən 43 faizə düşmüşdür. Bu azalma Yunanıstan müstəsna olmaqla bütün ölkələrdə müəyyən dərəcədə təzahür etmişdir. İşsizliyə qarşı mübarizə məqsədilə ayrılan dövlət xərclərinin təqribən 40 faizi əmək bazarında fəal siyasi tədbirlərin genişləndirilməsinə sərf edilmişdir. Bir məqamı da qeyd etmək maraqlı olar ki, Şimali Avropada durğun işsizlik əhalinin yuxarı yaş qruplarında daha güclü təzahür etdiyi halda, qitənin cənubunda bu hal gənclər arasında daha ciddi nəzərə çarpır.

İşsizliyin məcburi və könüllü növləri də qəbul edilmişdir. Könüllü işsizlik dedikdə işçinin öz arzusu ilə işdən çıxdığı və yeni, daha maraqlı, yüksək maaşlı və nüfuzlu, yəni özü üçün daha münasib iş axtardığı dövrdə qeyri-məşğul vəziyyətdə olması nəzərdə tutulur. İşçinin yaşayış yerinin dəyişməsi də könüllü işsizliyə səbəb ola bilər. Çox vaxt bu cür yerdəyişmə işdə fasiləyə səbəb olmur, çünki adətən, işçi əvvəlki iş yerindən getməzdən əvvəl təzə işə daxil olmaq məsələsini həll edir, lakin bunun mümkün olmadığı və insanın işsiz qaldığı hallar da az deyildir. Könüllü işsizlik anlayışını ilk dəfə A.S. Piqu özünün "İşsizlik nəzəriyyəsi" adlı əsərində əsaslandırmışdır.

Məcburi işsizlik dedikdə, istehsalın həcmnin azalması, ştatların ixtisarı, əmək intizamının pozulması və digər səbəblər üzündən işçinin işdən çıxarılması, eləcə də iqtisadi və başqa mülahizələr əsasında işçinin işdən getməyə məcbur edilməsi nəzərdə tutulur.

Məcburi işsizlik kateqoriyası elmi ədəbiyyata C.M. Keynsin "Məşğulluq, faiz və pulun ümumi nəzəriyyəsi" adlı əsərində daxil edilmişdir. İşsizliyin bu forması Azərbaycanda da geniş yayılmışdır. Onu da qeyd etmək ki, işçi işdən azad edilərkən ona işdən çıxma müavinəti verilməli olduğuna görə çox vaxt müəssisənin müdiriyyəti məcbur edir ki, əmək haqqının aşağı olması və onun ödənilməsinin uzun müddət ləngidilməsi, natamam iş həftəsi, uzunmüddətli məcburi məzuniyyətlər və s. amillər üzündən işçi özü işdən getsin.

Gizli işsizlik (daha doğrusu, natamam məşğulluq). Bu halda işçi özü istəmədən natamam iş günü və ya natamam iş həftəsi rejimində məşğul olur. Azərbaycanda bu vəziyyət də geniş yayılmışdır.

Əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, bizim iqtisadi ədəbiyyatda natamam məşğulluq anlayışından geniş istifadə edildiyinə baxmayaraq, onu gizli işsizliyə aid etmək üçün kifayət qədər əsas yoxdur. Dünyanın əksər ölkələrində qəbul edilmiş statistika qaydalanna görə, işçi həftədə cəmi bir neçə saat işləyirsə, onu işsizlər sırasına aid etmirlər. Məsələn, ABŞ-da 1988-ci ildə təqribən 17 milyon adam, o cümlədən məcburiyyət üzündən 5 milyon adam natamam iş həftəsi rejimində işləmiş, lakin həmin adamların hamısı məşğul əhali sırasına aid edilmişdir. Natamam məşğulluq rejimində işləyənlər işsizlərdən xeyli fərqlənir. Müstəqil Dövlətlər Birliyinin Dövlətlərarası Statistika Komitəsi haqlı olaraq məhz natamam məşğulluğun ucbotunu aparır və məşğulluğun bu növünü gizli işsizliyə aid etmir.

İşsizliyin iqtisadi ədəbiyyatda qeyd edilən bir forması da elmi-texniki tərəqqinin inkişafı, yeni, daha mükəmməl texnologiya və texnikanın tətbiq edilməsi, əmək məhsuldarlığının artması ilə əlaqədar məşğulluğun azalması və

işçilərin işsizlər sırasına qoşulması nəticəsində yaranan texnoloji işsizlikdir. Əmək məhsuldarlığının artması, məhsuldar qüvələrin inkişafı və əmtəə istehsalçıları arasında rəqabətin güclənməsi ilə əlaqədar, işsizliyin bu forması (daha doğrusu işsizliyin bu səbəbi get-gedə həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Çox güman ki, müasir texnologiyalardan, xüsusən müasir informasiya texnologiyalarından istifadə edilməsi lap yaxın gələcəkdə iqtisadiyyata, məşğulluğa və işsizliyə ciddi təsir göstərəcəkdir.

Fəsil II. Tam məşğulluq şəraitində işsizlik.

II.1. Məşğulluğun mahiyyəti, sosial-iqtisadi funksiyası və məşğulluq siyasəti.

Məşğulluq istər keçmiş dövrlərdə, istərsə də müasir dövrdə dünya ölkələrinin qarşısında duran ən aktual, ən öndə duran problemi olmuşdur. Ələxsus da Azərbaycan kimi təzə bazar iqtisadiyyatı yolu seçmiş ölkələr üçün bu problem daha qabarıqdı.

İnkişaf etmiş, sivilizasiyalı bazar sisteminin əhatə etdiyi və keçid iqtisadiyyatı şəraitində yaşayan ölkələr qanunauyğun bir hal olaraq çalışırlar ki, istehsal öz tam həcminə uyğun fəaliyyət göstərsin və tam məşğulluq təmin olunsun. Tam məşğulluq o deməkdir ki, əmək qabiliyyəti olan və işləmək istəyən hər bir şəxs işlə təmin edilməlidir. Bütün yararlı resurslardan istifadə olunmalıdır və əmək qabiliyyətinə malik olanlar məcburi surətdə işsiz qalmamalıdır. İstehsal vasitələrindən, o cümlədən yararlı torpaqlardan səmərəli istifadə olunmalıdır.

İstehsal prosesi o zaman öz gücü ilə fəaliyyət göstərə bilər ki, resurslar tam məşğul olsun və istehsal həcmindən tələb olunan səviyyədə istifadə olunsun. Əgər resurslar tam məşğul deyilsə iqtisadiyyat qarşısına qoyduğu maksimum nəticəyə nail ola bilməz. Deməli, bütün resurslardan və istehsal həcmindən tam istifadə edilməsi ölkədə tam məşğulluğun fəaliyyət göstərməsi deməkdir.

Məşğulluq haqqında müxtəlif nəzəriyyələr yaranmışdır. Belə nəzəriyyələrdən biri də məşğulluq barədə klassik nəzəriyyələrdir. Məşğulluq haqqında klassik nəzəriyyələrin nümayəndələri D.Rikardo, C.Mill, F.Edcuirt, A.Marşal və A.Piqudur. Klassiklərə görə bazar sistemində mənsub olan öz-özünə nizamlama prosesi istehsalı tam məşğulluq səviyyəsinə qaldıra bilər. İstehləkçilərin tələbinə bazarın strukturu uyğun olanda bazar məhsullardan təmizlənir. Tam məşğulluq şəraitində sahibkarlar məhsul istehsal etməklə belə bir uyğunluğu təmin edə bilirlər.

Ölkədə məşğulluğun səviyyəsini müəyyən etmək üçün ən əvvəl əmək ehtiyatlarını müəyyənləşdirmək lazımdı. Azərbaycanda əmək ehtiyatlarına 16-63 yaşlı kişilər, 16-59 yaşlı qadınlar daxildir.

Azərbaycan Respublikasının məşğulluq haqqında qanuna görə məşğul şəxslərə aiddir: muzzla işləyənlər, həmçinin əmək kontraktı ilə tam və ya tam olmayan iş vaxtı ərzində haqq müqabilində iş görən, habelə haqqı ödənilən başqa işi olanlar; sahibkarlar, fərdi əmək fəaliyyəti ilə məşğul olanlar, mülkiyyətində torpaq payı olanlar; haqqı ödənilən vəzifəyə seçilən, təyin və ya təsdiq edilənlər; Azərbaycan Respublikasının silahlı qüvvələrində və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılmış başqa silahlı birləşmələrdə xidmət edənlər; əmək qüvvəsinin müvəqqəti itirilməsi, məzuniyyət, ixtisasartırma, təhsil, istehsalatın dayanması və ya başqa səbəblərlə ilə əlaqədar iş yerində müvəqqəti olmayanlar; Azərbaycan Respublikasının ərazisində qanuni əsaslarla haqqı ödənilən əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər; Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənar qanuni əsaslarla əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları.

Qanuna görə işi və ya qazancı olmayan, işə başlamağa hazır olub, icra hakimiyyəti orqanlarında iş axtaran kimi qeydiyyatda alınan, əmək qabiliyyətli yaşda olan əmək qabiliyyətli şəxslər işsiz sayılır.

Müasir dövrdə əməklə məşğul olmaq aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

1. Məşğulluğun seçilməsi azadlığı (azad seçim)
2. Məhsuldar məşğulluq – hər kəs öz qabiliyyətinə, ixtisasına, peşəsinə uyğun sahələrdə çalışıb öz əməyinə uysun gəlir əldə etməlidir. Hər kəs özünə uyğun olan işlə təmin olunsu bu məşğulluq üçün çox zəruridir.
3. Tam məşğulluq. Konstitusiya ilə əmək hüququ verilir və işsizlikdən müdafiə olunmaq hüququ vardır.
4. Məşğulluğun qanunvericiliklə tənzimlənməsi.

Böhranlarla bağlı işsizliyin olmasını artıq göstərdik. Bu iqtisadi tsiklə bağlıdır və böhran zamanı yaranır. XX əsrin ikinci yarısından etibarən məşğulluq

problemi kəskinləşdi və xroniki hal aldı. Bununla bağlı bütün inkişaf etmiş ölkələr işsizliyin qarşısını almaq və məşğulluğu təmin etməklə bağlı tədbirlər görməyə başladı. Hazırda bizim ölkəmizdə də bu istiqamətdə dövlət səviyyəsində işlər görülür.

Məşğul kimə deyilir? İşsiz kimə? Bu suallara cavab üçün Beynəlxalq Əmək Təşkilatının məsləhət gördüyü kriteriyalardan istifadə olunur.

İlk olaraq ölkənin bütün əhalisi iki hissəyə bölünür:

1. İqtisadi cəhətdən fəal olmayan əhali – buraya ölkənin iş qüvvəsi tərkibinə daxil olmayan əhalisi daxildir. Onlara aiddir:

- 1) Gündüz oxuyan şagird və tələbələr;
- 2) Pensiyaçılar;
- 3) Ev təsərrüfatı ilə məşğul olanlar (uşaq və xəstəyə baxanlar da daxil olmaqla).
- 4) İş axtarmaqla məşğul olanlar;
- 5) İşə ehtiyacı olmayanlar (gəlir mənbəyindən asılı olmayaraq).

2. İqtisadi cəhətdən fəal əhali (Qərb ədəbiyyatında – «cəmiyyətin məcmu iş qüvvəsi» - bu əhalinin öz iş qüvvəsini təklif edən hissəsidir).

İqtisadi fəal əhali iki qrupa bölünür:

A. Məşğul olanlar – 16 yaş və ondan çox olan (kiçik yaşda olanlar da), hansı ki:

- 1) muzzla işləyir və haqq alır (tam və natamam işləyənlər);
- 2) ailə müəssisəsində əmək haqqı almadan çalışır;
- 3) muzzla işləmir, müstəqil olaraq özünü işlə təmin edir (iş verən, öz müəssisəsinin rəhbəri, fərdi əsasda işləyənlər) ;
- 4) müvəqqəti olaraq işdə olmayanlar (xəstəliyə görə, xəstəyə qulluq edir, təhsil, tədris məzuniyyəti, əmək haqqı saxlanılmadan məzuniyyət, qismən əmək haqqı saxlanılmaqla məzuniyyət və s.).

B. İşsizlər – 16 yaş və çox olan şəxslər:

- 1) gəlir gətirən işi yoxdur;

- 2) iş axtarmaqla məşğuldur;
- 3) işə götürməyə hazır olanlar;
- 4) göndəriş üzrə oxuyanlar – işlədiyi sahə üzrə.

Klassiklərin fikrincə iş yerləri uğrunda rəqabət əmək haqqı tarifini o qədər aşağı salır ki, bu tariflər (əmək haqqı üzrə məsrəflər) sahibkarlar üçün faydalı olur və nəticədə bütün işsiz fəhlələri işə qəbul etmək imkanı yaranır. Əmək haqqı az olsa da, bu proses əmək haqqında tarazlıq yaradır ki, məcburi işsizlik də aradan qaldırılır.

Məşğulluq haqqında yaranan klassik nəzəriyyələrdən fərqli olaraq ingilis alimi C.Keynsin ideyaları daha diqqətə layiqdir. Onun ``Məşğulluğun, faizin və pulun ümumi nəzəriyyələri`` kitabında göstərirdi ki, kapitalist iqtisadiyatında məşğulluğu təmin edəcək heç bir öz-özünə tənzimlənən mexanizm yoxdur. C.Keynsə görə tarazlıq yüksək işsizlik səviyyəsində və inflyasiya şəraitində də ola bilər. Tam məşğulluq qanunauyğun hal deyil, bu təsadüfdür. Kapitalizm öz-özünə nizamlanan sistem deyildir.Klassiklərin məşğulluq nəzəriyyəsinə görə pul bazarında investisiyanı maliyyələşdirən yeganə mənbə cari qənaətdir. Keynsçilərin nəzəriyyələrinə əsasən pul bazarında daha iki mənbə var: ev təsərrüfatlarında qənaət edilən nağd pul, pul təklifini artıran idarələri.

J.Seyin qanununa görə qiymətlərin və əmək haqqının elastikliyinə əsasən xalis kapitalizm praktiki olaraq daim tam məşğulluğu təmin edə bilər. Əgər müvəqqəti olaraq ümumi məsrəflər aşağı düşsə də belə qiymətlərin və əmək haqqının azalmasının əvəzi ödənilir, nəticə də istehsalın real həcmi, məşğulluq və real gəlir azalmır.

Əhali müəyyən mənada işgörmə qabiliyyətinə malikdir. Əhalinin işgörmə qabiliyyətinə iş qüvvəsi deyilir. Əmək resurslarından səmərəli istifadə etməklə tam məşğulluğu təmin etmək mümkün deyildir. Tam məşğulluq şəraitində də işsizlik ola bilər. Tam məşğulluq şəraitində işsizlik səviyyəsinə təbii işsizlik səviyyəsi deyilir. İşsizliyin tam və ya təbii səviyyəsi o zaman təzahür edir ki, əmək bazarı balanslaşdırıla bilsin. Yəni iş axtaranların sayı sərbəst iş yerlərinin sayına bərabər

olsun. İşsizliyin təbii səviyyəsi müəyyən mənada müsbət hadisədir, çünki işsizlərə boş iş yerləri axtarmaq, yeni ixtisas qazanmaq üçün vaxt lazımdır. Əgər iş axtaranların sayı boş iş yerlərinin miqdarından çox olarsa, bu o deməkdir ki, əmək bazarı balanslaşdırılmayıb. Belə bir şəraitdə məcmu tələb və təklif işsizlik müşayiət olunur.

Məşğulluq iqtisadi kateqoriya olub, insanların iş yerləri ilə təmin edilməsi və əmək fəaliyyətində iştirakı ilə əlaqədar, onların arasında yaranan münasibətlər sistemini ifadə edir. Məşğulluq anlayışının hüquqi tərifini "Məşğulluq haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun birinci maddəsində verilmişdir. Həmin maddədə deyilir.

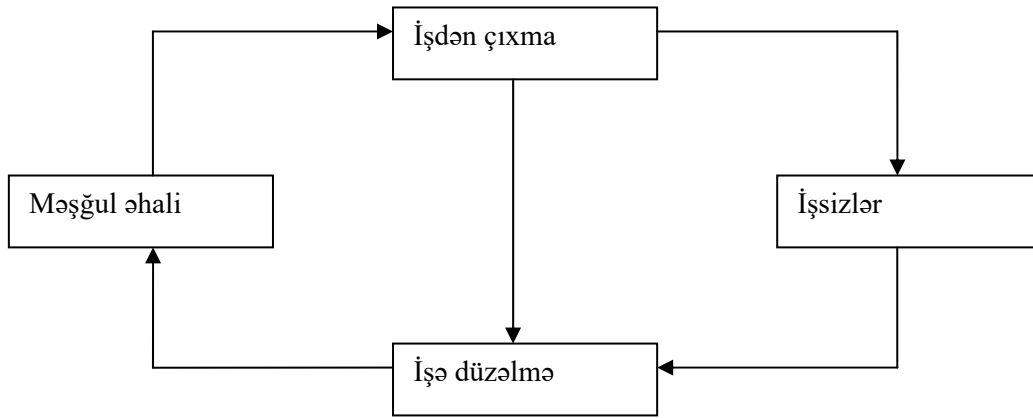
Məşğulluq - vətəndaşların Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə zidd olmayan və bir qayda olaraq onlara qazanc gətirən hər hansı fəaliyyətidir.

Tam məşğulluğa kömək - hər bir dövlətin iqtisadi və sosial siyasətinin ən mühüm məqsədidir. İşçi qüvvəsi iqtisadiyyatın əsas ehtiyatıdır, ehtiyatlardan səmərəli istifadə edilməsi isə iqtisadiyyatın vəziyyətinin mühüm göstəricisidir. Digər tərəfdən, məşğulluq ölkə əhalisinin həyat fəaliyyətinin və maddi rifahının əsasını təşkil edir.

Məşğulluq məsələlərinə həsr edilmiş əksər əsərlərin müəlliflər haqlı olaraq, işsizlik məsələsinə xüsusi diqqət yetirirlər. Əlbəttə, işsizlik - əmək bazarının ən mühüm elementlərindən biridir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, işsizlik əsasən məşğulluqdan yaranır. Əmək bazarında işçi qüvvəsinin hərəkət sxemi aşağıdakı şəkildə təsvir edilmişdir.

İstər məşğul əhali, isxərsə də işsizlər arasında o vaxta qədər işləməmiş gənclər də olur, lakin əksər hallarda işsizlər əvvəllər müəssisələrdə işlə təmin edilmiş, sonra isə işdən çıxmış və ya işdən çıxarılmış şəxslərdir.

Şəkil 2.1. İşçi qüvvəsinin əmək bazarında hərəkəti.

Sosializm quruculuğu illərində məşğulluq və işsizlik problemləri iqtisad elminin diqqətindən kənar qalmışdı. O vaxt belə hesab edirdilər ki, geniş təkrar istehsal, ölkənin sürətli və böhransız inkişafı əmək qabiliyyətli bütün əhəlinin tam məşğulluğu üçün imkan yaradacaqdır, bu isə işsizliyin ümumiyyətlə mövcud olmamasını nəzərdə tuturdu. Bu istiqamətdə SSRİ-nin müəyyən uğurları Beynəlxalq Əmək Təşkilatı tərəfindən etiraf edilmişdi. Məsələn, BƏT-in hələ 1969-cu ildə qəbul etdiyi Məşğulluq Proqramında deyilirdi: "Sosialist ölkələrində tam məşğulluq - əmək hüququndan irəli gələn ümumi prinsipdir. Milli konstitusiyalarda təsbit olunmuş əmək hüququ iqtisadi inkişafın həlledici amili sayılır".

Bazar iqtisadiyyatına keçidin başlanması və işsizliyin sürətlə artması ilə əlaqədar, məşğulluq problemi birinci dərəcəli problemə çevrilmişdir və tədqiqatçılar, praktiklər və siyasətçilər bu problemə get-gedə daha çox diqqət yetirməli olurlar.

Məşğul əhəli üç qrupa bölünür. Sayca ən böyük qrup (inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı ölkələrində bu qrupun xüsusi çəkisi 80-85 faizdir) maddəli işçilərdən, ikinci qrup - sahibkarlar, bankir və maddəli iş qüvvəsindən istifadə edən digər şəxslərdən, nəhayət 3-cü qrup - özünüməşğulluqla, yəni əmtəə istehsalı və xidmətlər göstərilməsi ilə bağlı müstəqil əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan və maddəli iş qüvvəsindən istifadə etməyən şəxslərdən ibarətdir.

Həm nəzəriyyədə, həm də praktikada məşğulluğun bir neçə növü və ya forması fərqləndirilir. İlk növbədə tam məşğulluq anlayışım nəzərdən keçirək. Əməklə məşğul olmaq əmək qabiliyyətli hər bir şəxsin birinci dərəcəli vətəndaşlıq vəzifəsi hesab edilir. Belə olduqda, tam məşğulluq dedikdə, başdan-başa bütün əhalinin - hər bir fərdin əməklə məşğul olması nəzərdə tutulurdu. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində isə tam məşğulluq dedikdə cəmiyyətin əmək qabiliyyətli hər bir üzvünün ictimai-faydalı əməkdə iştirak etməsinin mümkünlüyü başa düşülür. Bu halda işsizliyin "təbii işsizlik" adlanan müəyyən səviyyəsinin mövcud olması istisna edilmir. Tam məşğulluq halında iş axtaran şəxslərin sayı sərbəst iş yerlərinin sayına təqribən bərabər olur, hərçənd bu cür iş yerlərinin sayı peşə və ixtisaslar üzrə iş axtaranların sayından fərqli ola bilər.

İqtisadi nəzəriyyədə və praktikada məşğulluğun məhsuldar, rəşional və səmərəli növlərini fərqləndirirlər. Məhsuldar məşğulluq dedikdə həm cəmiyyət üçün, həm də işçinin özü üçün faydalı olan nemətlər və xidmətlər yaradılması ilə bağlı məşğulluq başa düşülür. Rəşional məşğulluq dedikdə, məşğul əhalinin tələbat olan məhsullar buraxmaq və xidmətlər göstərmək məqsədilə istehsal sahələri və ölkənin regionları üzrə optimal paylanması nəzərdə tutulur. Rəşional məşğulluğun təmin edilməsində marketinq mühüm rol oynayır. Səmərəli məşğulluq - əməyin mütərəqqi üsullarla təşkil edildiyi yüksək dərəcədə məhsuldar və keyfiyyətli məhsul istehsal edilən, texniki cəhətdən yaxşı təchiz olunmuş müəssisələrdə məşğulluq nəzərdə tutulur. Bundan ötrü yüksək peşəkarlığa malik və səmərəli işləməyi qarşıma məqsəd qoymuş işçilər və müvafiq idarəetmə komandası (menecerlər) olmalıdır.

Müstəqil məşğulluq - işçinin öz təşəbbüsü ilə, maddəli işçi qüwəsindən istifadə etmədən, müxtəlif istehlak mallarının istehsalı və xidmətlər göstərilməsi ilə bağlı fəaliyyəti deməkdir. Bu halda işçinin müəyyən istehsal vasitələri olur və o, öz işini özü təşkil edir. Beynəlxalq Əmək Bürosunun "Müstəqil məşğulluğa kömək" adlı xüsusi məruzəsində deyilir: "Əksər ölkələrin hökumətləri və iri müəssisələr iş axtaran şəxslər üçün qənaətbəxş əmək haqqı səviyyəsini təmin etməyə qadir olmadığı indiki dövrdə müstəqil məşğulluğa diqqət get-gedə artır". Beləliklə, müstəqil məşğulluq müəyyən mənada işsizliyin alternativini olmaqla bərabər, həm də xəlvəti və kriminal məşğulluqla qismən bağlıdır. Lakin bu amillər müstəqil məşğulluğun müsbət rolunu istisna etmir.

Qlobal məşğulluq dedikdə, ölkənin iqtisadiyyatında, təhsil müəssisələrində, hərbi xidmətdə, ev təsərrüfatında, dini müəssisələrdə və ictimai-faydalı fəaliyyətin digər növlərində, bir sözlə əmək fəaliyyətinin bütün sahələrində məşğulluq nəzərdə tutulur.

Natamam və ya yarımçıq məşğulluğun səciyyəvi cəhəti natamam iş vaxtı: natamam iş günü və ya iş həftəsi, müdiriyyətin təşəbbüsü ilə məcburi məzuniyyətlər rejimində iş ilə bağlıdır.

Çevik məşğulluğun (çevik iş vaxtının) ən geniş yayılmış formasında işçi işin başlanma və qurtarma vaxtı, nahar fasiləsinin vaxtı və müddətini müdiriyyətlə razılaşdırmaq şərti ilə özü seçir. Bu halda işçinin iş günü və ya həftə (ay) üçün müəyyən edilmiş iş vaxtı fonduna riayət etməsi zəruridir. Birinci halda işçi hər gün müəyyən edilmiş iş vaxtını işləmək şərti ilə işin başlanma və qurtarma vaxtı dəyişə bilər. İkinci halda iş gününün müddəti reqlamentləşdirilmir, lakin həftə və ya ay ərzində iş vaxtının ümumi müddətinə riayət edilməlidir. Çevik iş vaxtı rejimində, adətən, müəyyən saatlar təyin edilir ki, həmin saatlarda işçinin iş yerində olması zəruridir. Bundan əlavə, iş gününün ortasında uzun müddətli nahar fasiləsindən də istifadə edilə bilər.

Qısaltılmış iş həftəsini də iş vaxtının çevik formalanna aid etmək olar. Bu halda normativ və ya natamam iş həftəsi dörd, üç və ya daha az sayda iş gününə bölünür və bu cür iş günlərinin müddəti müvafiq qaydada artırılır. Bütün həftə ərzində işləyən müəssisə və təşkilatlar üçün bu formanın üstünlüyü ondan ibarətdir ki, iş yerlərinin sayı praktiki olaraq iki dəfə artırıla bilər. İşçilər isə bu halda əlavə qeyri-ış günləri qazanmış olur. Lakin iş gününün müddətinin artırılması saatlıq işləmə normasının azalmasına, eləcə də məhsulun və xidmətlərin keyfiyyətinin pisləşməsinə səbəb ola bilər.

Nəzərə çarpmayan yarımçıq məşğulluq natamam məşğulluqdan fərqlidir. Nəzərə çarpmayan yarımçıq məşğulluq vəziyyəti tam iş vaxtı rejimlərində işçinin imkanlarından tam istifadə edilmədikdə, işçi aşağı məhsuldarlıqlı köhnə avadanlıqda işlədikdə və ya öz ixtisas dərəcəsi ilə aşağı səviyyəli işlə məşğul olduqda, növbə ərzində iş vaxtı itirildikdə və sair hallarda yarana bilər. Bəzi müəlliflər bu halı natamam məşğulluğa aid edirlər. Məsələn, "Ekonomiks" dərsliyinin bir bölməsində qeyd edilir ki, "iş yerlərinin səmərəliliyi işçilərin potensial imkanlarından aşağı olduğu halda məşğulluq" da natamam məşğulluğa aiddir.

Təkrar məşğulluq. Məşğulluğun bu növü onunla bağlıdır ki, işçinin əlavə gəlir əldə etmək zərurəti və ya istəyi nəticəsində o, başqa təşkilatda (müəssisədə) və ya əsas iş yerində əlavə ödənişli iş görməyə məcbur olur.

Müvəqqəti məşğulluq - müvəqqəti kontraktlar üzrə və ya podrat şərtləri ilə işləmək deməkdir. Məşğulluğun bu forması Qərbi Avropa ölkələrində, xüsusən Almaniyada, Yunanıstan- da, Danimarkada və Portuqaliyada çox geniş

yayılmışdır. Firmalar məşğulluğun bu növünə maraq göstərirlər, çünki bu halda onlar muzzdu işçilərin sayım sərbəst şəkildə dəyişmək, müvəqqəti işçilərə daha aşağı əmək haqqı verilməsi hesabma işçilər üçün çəkilən xərcləri azaltmaq, müəyyən səbəblər üzündən işdə olmayan daimi işçiləri operativ qaydada başqa işçi üə əvəz etmək, işçüərin işgüzar fəallığı artan dövrdə məşğul işçüərin sayını sürətlə artırmaq, müvəqqəti işlədiyi dövrdə özünü müsbət cəhətdən göstərmiş şəxsləri daimi işə götürmək imkanı əldə edirlər.

Müvəqqəti məşğulluq ticarət, xidmət sahəsi və inşaat işçiləri arasmda geniş yayılmışdır. Sənayedə məşğulluğun bu növü əsasən ixtisassız yardımçı fəhlələr üçün tətbiq edilir. Arxitektorlar, dizaynerlər, layihəçüə və digər yüksək ixtisash müte- xəssislər də müvəqqəti kontraktlar üzrə işə cəlb edilir. Müvəqqəti məşğul şəxslər arasında natamam iş rejimi şəraitində işləyən qadınlar çoxluq təşkil edir. Bir sıra ölkələrdə məşğulluğun bu növünün təşkü edilməsi üçün xüsusi müvəqqəti işə düzəltmə firmaları və məşğulluq xidmətləri fəaliyyət göstərir.

Mövsünü məşğulluq. Məşğulluğun bu növü kənd təsərrü- fatmda, tikintidə, meşə tedarükündə, istirahət zonalannnda, ba- lıqçılıqda, şəkər sənayesində və il ərzində eyni dərəcədə gərginliklə işləməyən digər sahələrdə mövsümi işlərlə bağlıdır. Bu cür iş- çilər ilin çox vaxtını işsiz qalırlar. Mahiyyət etibarilə mövsümi məşğulluq - müvəqqəti məşğulluğun bir növüdür, lakin müvəqqəti məşğulluqdan fərqli olaraq, mövsümi işçilər hər il eyni yerdə işləyə bilərlər.

İş olmayan müddətdə mövsümi işlərlə məşğul olan şəxslər əksər ölkələrdə işsizlər qisminə aid edilmir. Əgər bu cür işçilər mövsüm ərzində illik iş vaxtım fondu həcmində tam işləmiş olarsa, onlar tam məşğul işçi, illik iş vaxtı fondunun bir hissəsini işləmiş olanlar isə natamam məşğul işçi sayılır. Bu cür işçilər mövsümlər arasmdakı dövrdə başqa müvəqqəti işlərlə məşğul olmaq, yaxud daimi işə düzəlmək hüququna malikdirlər.

Yuxanda qeyd olunanlardan əlavə, qeyri-standart məşğulluğun bir sıra başqa formaları da mövcuddur. Belə formalardan biri - evdə iş formasıdır. Bu halda işçilər firmadan (təş- kilatdan) xammal, material, avadanlıq və alətlər alır, sonra isə vaxtaşın hazır məhsulu ona təhvil verirlər. Evdə iş rejiminə maraq göstərən işçilər çoxdur, çünki bu halda onlar iş vaxtını və işin həcmiini özləri müəyyənləşdirir və bir qayda olaraq, iş- ləməklə yanaşı, uşaqlarına qulluq edir, ev təsərrüfatım idarə edirlər. Firmalar isə bu halda istehsal sahələrini azaldır və əməyin ödənilməsi ilə bağlı xərclərə qənaət edirlər, çünki adə- tən, evdə işləyən işçilərə əsas işçilərdən az əmək haqqı verilir. Müntəzəm olmayan və planlaşdırılması çətin olan işlərin yerinə yetirilməsi üçün çağırış üzrə iş kimi səciyyəvi formadan da istifadə edilir.

Qeyri-standart məşğulluğun mühüm formalarından biri də məşğulluq xidmətləri və yerli hökumət tərəfindən məxsusi olaraq işsizlər üçün təşkil edilən ictimai işlərdir. Adətən yüksək ixtisas tələb etməyən, ərazinin səhəyə sahnması, yol tikintisində iştirak və s. müvəqqəti işlər bu yolla icra edilir.

Beləliklə, "Məşğulluq haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa müvafiq olaraq, aşağıdakı vətəndaşlar məşğul hesab edilir:

Muzdlu işləyən, o cümlədən əmək müqaviləsi (kontraktı) ib tam və ya tam oimayan iş vaxtı ərzində haqq müqabilində iş görən, habelə haqqı ödənilən başqa işi (xidməti) olanlar;

- sahibkarlar, fərdi əmək fəaliyyəti ilə məşğul olanlar, mülkiyyətində torpaq payı olanlar;
- haqqı ödənilən vəzifəyə seçilən, təyin və ya təsdiq edilənlər;
- Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvələrində və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılmış başqa silahlı birləşmələrdə xidmət edənlər;
- Əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsi, məzuniyyət, ixtisasartırma, tətillər, istehsalatın dayanması və ya başqa səbəblər ilə əlaqədar iş yerində müvəqqəti olmayanlar;
- Azərbaycan Respublikasının ərazisində qanuni əsaslarla haqqı ödənilən əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər;
- Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənar qanuni əsaslarla əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları.

Orduda xidmət edən və təhsil alan şəxslər dünyanın əksər ölkələrində məşğullar siyahısına daxil edilmir. Əlbəttə, onlar ölkənin xalq təsərrüfatında çalışanlar sırasına aid deyildir, lakin bu cür şəxslər bütün əhali üçün əhəmiyyətli bir işlə - ölkənin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə məşğuldurlar.

Əmək ehtiyatlarında səmərəli istifadə olunması işçi qüvvəsinin məşğuliyətini əhatə edir. Dövlətin bu sahədəki tənzimləmə siyasəti "tam məşğuliyətin" təmin olunmasıdır. "Tam məşğuliyət" anlayışı mücərrəd xarakter daşıyır. Mütləq "tam məşğuliyətin" təmin olunması mümkün deyildir. İşsizliyin müəyyən səviyyəsi normal hal sayılır. Müasir bazar münasibətləri şəraitində işsizliyin müəyyən tipləri mövcuddur.

1. friksion işsizlik
2. struktur işsizlik
3. Mövsümi (dövi) işsizlik

"Tam məşğuliyətin" təmin olunması heç də işsizliyin ləğv edilməsi demək deyildir. İqtisadçılar müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində friksion və struktur işsizliyini mütləq sayırlar. "Tam məşğuliyət" göstəricisi 100% olan iş qüvvəsindən

az olur.İşsizlik həcmi friksion işsizliklə struktur işsizliyin cəmindən ibarətdir.İşsizliyin səviyyəsi isə işsizlərin işçi qüvvəsinə olan nisbəti ilə ölçülür.

$$U_s = (F + Q) / U_q * 100\%$$

Burada,

U_s -işsizlik səviyyəsi,

F -friksion işsizliyi,

Q -struktur işsizliyi,

U_q -işçi qüvvəsini göstərir.

II.2. Təbii işsizlik səviyyəsi. Oyken Qanunu. İşsizlik və onun sosial-iqtisadi nəticələri.

Əgər işsizliyin səviyyəsi dəyişmirsə, yəni əmək bazarı dayanıqlı vəziyyətdədirsə, onda işə qəbul edilənlərin sayı işdən azad edilənlərin sayına bərabər olmalıdır. Deməli, işsizliyin səviyyəsi işə düzəlmə və işdən azad olma səviyyə göstəricilərindən asılıdır. İşdən azad edilənlərin sayı nə qədər yüksək olarsa, işsizlik səviyyəsi də o qədər aşağı olacaqdır. Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, sıfır işsizlik real deyil, mənasızdır. Bəs onda işsizliyin hansı səviyyəsi məqsəd kimi qarşıya qoyulmuşdur? Bu suala cavab vermək məqsədilə iqtisadçılar "təbii işsizlik norması" anlayışını təklif etmişlər.

Təbii işsizlik norması-iqtisadiyyatda tam məşğulluq səviyyəsinə uyğun olan işsizlərin payıdır. Əlbəttə tam məşğulluq şəraitində işsizliyin olması ideyası qəribə olsada, yada salmaq lazımdır ki, iqtisadiyyat dəyişir, yeni iş yerləri yaradılır, köhnələr ləğv olunur, insanlar əmək bazarını doldurur və onu tərk edir. Bu onunla əlaqədardır ki, həmişə işi olmayan və onu axtaran vardır. Bu halda iqtisadiyyatın ümumi vəziyyətinin əhəmiyyəti yoxdur. Əgər işsizliyin faktiki payı məqsədə uyğun narmaya bərabərdirsə, iş axtaran insanlar bir qayda olaraq, qəbul edilə bilən vaxt dövründə işi kifayət dərəcədə tez tapır. İşsizlik normasının yüksəlməsi işsizlərin əziyyətinin artmasına, bu normanın isə əmək haqqının inflyasiyasına səbəb olur, çünki sahibkar əmək haqqının cari səviyyəəsində lazımi sayda işçi tuta bilmir. Əgər siyasətçilər işsizlik və inflyasiya haqqında narahat olurlarsa, səmərəli siyasətin məqsədi faktiki işsizlik normasını onun təbii ölçüsünə yaxın səviyyədə saxlanması olmalıdır. Baxmayaraq ki, təbii işsizlik normasının təyin edilməsi nəzəri cəhətdən heç bir çətinliyə malik deyildir, onun təcrübədə nə olduğunu anlamaq bəzən çətinidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, təbii işsizlik səviyyəsi (NAIRU) ölkədə əvvəlki 10 ildə faktiki işsizlik səviyyəsi (və ya daha uzunmüddətli dövrdə) və sonrakı 10 ildəki (inflyasiya səviyyəsinin gözlənilən dinamikasını nəzərə almaqla proqnoz qiymətləndirilməsi istifadə olunur) səviyyələrinin orta kəmiyyətinə görə təyin olunur.

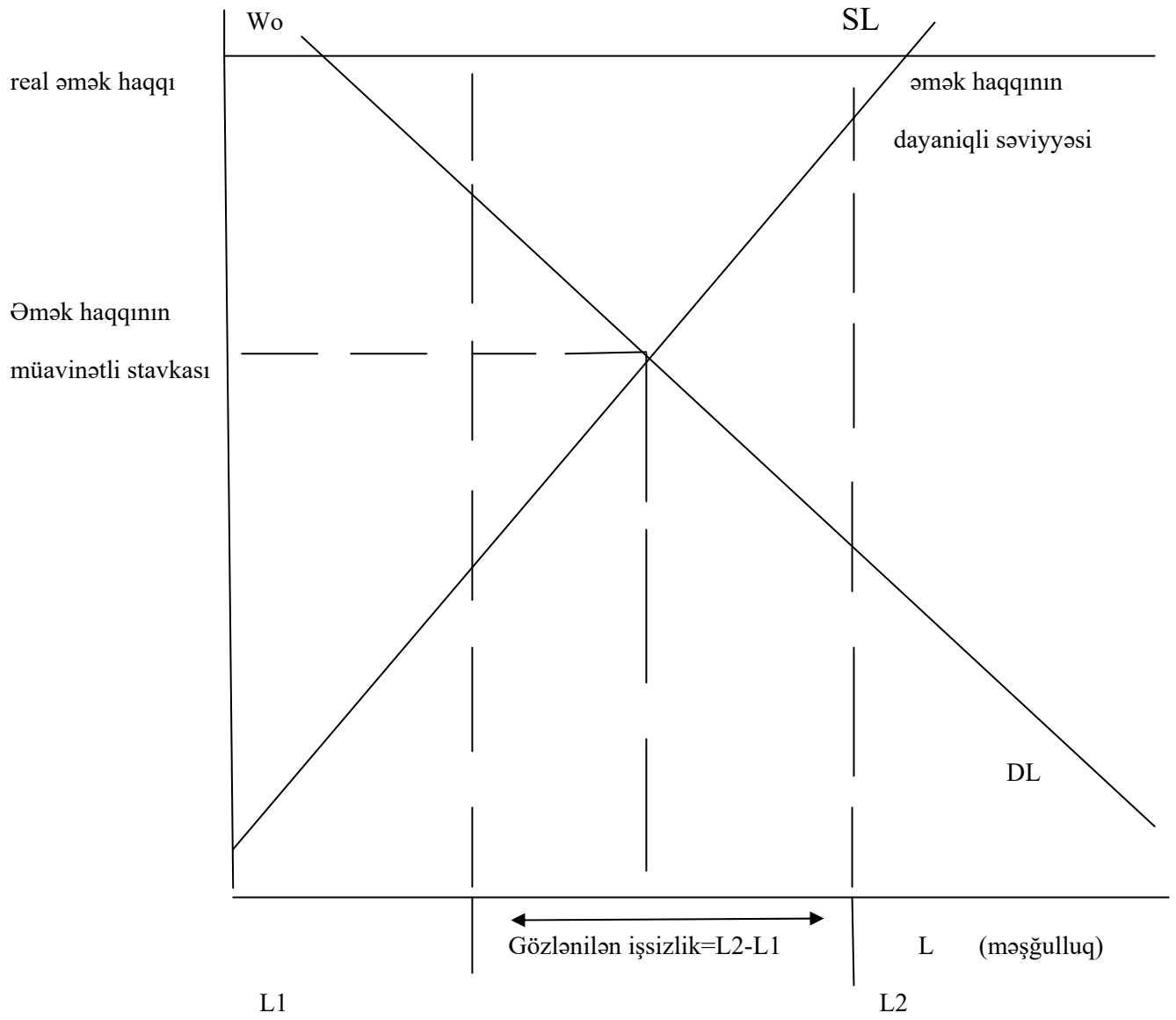
İnkişaf etmiş ölkələrdə (məsələn, ABŞ-da) müvafiq monitorinq əldə etmək məqsədilə əmək nazirliyinin statistika idarəsi hər ay 60 min ailənin məşğulluğa münasibəti üzrə seçmə sorğu aparır. Lakin statistik xətlər qaçılmaz olur, məsələn, fəal iş axtarmayan şəxslər işsizliyə görə müavinət almaq üçün anketdə iş axtarmaqla məşğul olduğunu qeyd edə bilərlər. Nəticədə etibarlı ilə həm faktiki, həm də təbii işsizlik səviyyəsi yüksəldilmiş olacaqdır. Digər tərəfdən, "kölgə" iqtisadiyyatında məşğul olanlar özlərini işsiz adlandıırırlar, nəticədə sektorda "kölgə"-nin payı çox olduqca, işsizliyin səviyyəsi o qədər yüksək

olacaqdır. Sonuncu keçid dövrünün iqtisadiyyatı üçün daha çox aktualdır. Burada "kölgə" biznesi ilə məşğul olanların payı iqtisadiyyatda adekvat statistik monitorinqin olmaması, əmək bazarında infrastrukturun inkişaf etməməsi, "gizli" işsizliyin dövlət xərclərinin nisbi stabilliyi amili kimi saxlanması və sosial riskin azalması ilə birləşir. Ona görə də keçid iqtisadiyyatlarında işsizlik səviyyəsinin hesablanması çox hallarda ekspert qiymətləndirilməsi xarakteri alır.

Təbii dayanıqlı işsizlik səviyyəsinin mövcudluğunun əsas səbəblərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

1. İşsizliyin sığortası sistemi şəraitində işin axtarışı vaxtının artması. İşsizlik müavinətinin ödənilməsi tez işə düzəlməyə stimulu aşağı salır-müvafiq işin axtarışı vaxtı, ona hazırlıq vaxtı və s. artır. Uzunmüddətli perspektivdə o, iş yerlərinin və işçi qüvvəsinin strukturlarının daha da balanslaşdırılmasına nail olmağa imkan yaradır. Eyni zamanda işsizliyə görə müavinətlər və onların ödənilmə müddətlərinin yüksəldilməsi işsizlərin sayının artmasına və səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb olur. Bu problemin həlli aləti əmək bazarı infrastrukturuna (kadrların yenidən hazırlanması, onların profesional mobilliyinin artırılması, vakansiyalar haqqında informasiyanın təkmilləşdirilməsi və s.) dövlət investisiyalarının qoyuluşudur. Qısamüddətli dövrdə məşğulluğun tənzimlənməsi proqramının maliyyələşdirilməsi dövlət büdcəsinin yükünü artırır, lakin artıq orta müddətli perspektivdə o, təbii işsizlik səviyyəsini aşağı salmağa imkan verəcəkdir.

2. Əmək haqqının dayanıqlığı (sərtliyi) "gözləmə işsizliyini" meydana çıxarır. Gözləmə işsizliyi real əmək haqqı səviyyəsinin onun müvazinətli kəmiyyətindən artıq olması nəticəsində yaranır. Bunu 24.2 şəkildən daha aydın görmək olar.

23.2 Gözlənilən işsizlik

Əmək haqqının "dayanıqlığı" iş yerlərinin nisbi çatışmazlığına gətirib çıxarır: işçilər ona görə işsiz olurlar ki, əmək haqqının mövcud W_0 səviyyəsində L_2 əməyə təklif əməyə tələbdən yüksəkdir və insanlar sadəcə olaraq əməyin ödənilməsinin fiksə olunmuş stavkasında iş almaq imkanını gözləyirlər. Əmək bazarının qeyri-müvazinətli vəziyyətində "donması" aşağıdakılarla əlaqədardır;

-minimum əmək haqqının qanunvericiliklə təyini, onun sərbəst dəyişməsinə məhdudlaşdırır. Minimum əmək haqqının məhdudlaşdırıcı təsiri, işçi qüvvəsinin tərkibində gənclər, qadınlar və az ixtisaslı əməyə malik şəxslərin xüsusi çəkisi yüksək olduqda, daha nəzərə çarpandır. Çünki həmin işçi kateqoriyalarının müvazinətli əmək haqqı stavkası qanunvericiliklə təyin olunmuş minimumdan aşağıdır.

-ixtisaslı işçi qüvvəsini itirilməsi; kadrların ümumi axınının artması, əmək məhsuldarlığının, əmək intizamı və mənfəətin aşağı düşməsi riski ilə əlaqədar olaraq firmaların əmək haqqının səviyyəsini azaldılmasında maraqlı olmamalıdır.

-həmkərlər ittifaqı ilə kollektiv və fərdi əmək müqavilələrində əmək haqqının səviyyəsini fiksə olunması.

Qeyd etməliyik ki, müxtəlif demografik qruplarda işsizlərin səviyyəsi müxtəlifdir. Belə ki, digər yaş qruplarına nisbətən gənclər arasında işsizliyin səviyyəsi yüksəkdir. Uzunmüddətli dövrdə təbii işsizlik səviyyəsinin artması tendensiyası aşağıdakılarla əlaqədardır;

-işçi qüvvəsinin tərkibində gənclərin payının artması;

-işçi qüvvəsinin tərkibində qadınların payının artması;

-iqtisadiyyatda struktur dəyişikliklər.

Əmtəə və xidmətlərin istehsalında məşğul olanlar iştirak edirlər, işsizlər isə iştirak etmirlər. Ona görə də fərz etmək olar ki, işsizliyin səviyyəsinin artması real ümumi milli məhsulun həciminin azalmasına səbəb olur. Bu mənfə asılılığı amerikan alimi Artur Ouken tədqiqi etmişdir. Ouken qanununa görə real ÜMM-un illik 2,7% artımı işsizliyin səviyyəsini sabit səviyyədə saxlayır. Real ÜMM-un hər bir əlavə 2 faizli artımı işsizlərin payını bir faiz azaldır. Uyğun olaraq ÜMM-un artım tempinin hər iki faiz ixtisarı, işsizlik normasını bir faiz artırır. Ouken qanunu işsizliyin səviyyəsinin dəyişməsinə ümumi milli məhsulun dəyişməsi ilə əlaqələndirməyə imkan verir;

$$Y - Y^* / Y^* = -k(U - U^*) \quad (24.2)$$

Burada,

Y -istehsalın faktiki həcmi;

Y^* -potensial ÜMM;

U-işsizliyin faktiki səviyyəsi;

U*-işsizliyin təbii səviyyəsi;

k-ÜMM-un dövrü işsizliyin dinamikasına empirik həssaslıq əmsalı.

Əgər işsizliyin faktiki səviyyəsi təbiidən 1% yuxarıdırsa, onda istehsalın faktiki həcmi potensial səviyyədən k% aşağı olacaqdır. k əmsalı empirik yolla təyin olunur və ölkələr üzrə müxtəlifdir. Bəzən onun kəmiyyəti 2/3 arasında dəyişir, bu isə dövrü işsizliklə bağlı olaraq ÜMM-da əgəmiyyətli itgiləri əks etdirir. Deməli, qanunda iki hissə mövcuddur.

Birincisi, ÜMM-un müəyyən artımı lazımdır ki, işsizliyin səviyyəsinin artmasına imkan verilməsin. Hər il işçi qüvvəsinin sayı artır, onlardan istifadə bu halda daha məhsuldar olur. Bu səbədən ildə real ÜMM-un artımı 2,5% -dən 3%-dək olmalıdır ki, yeni iş yerləri yaradılsın və bu isə işsizliyin əvvəlki səviyyədə saxlaya bilsin. Qanunun ikinci hissəsi işsizlərin payının ÜMM-un artımı tempinin əlavə variyasiyasından asılı olaraq dəyişməsinə təsvir edir. Daha sürətli artım işsizliyi ixtisa edir, artım tempinin nisbi azalması isə onların payını yüksəldir. Əgər artım tempi 3%-dən 5%-dək yüksəlsə, işsizliyin payı təxminən 1% azalır. Öz növbəsində artım normasının 4-dən 2%-ə düşməsi işsizliyin payını 1% artırır.

Ouken qanununun ən vacib aspekti onun ikinci hissəsi, yəni 2:1 nisbətidir. Məhz 2:1 nisbəti göstərir ki, işsizlik problemini həll etmək üçün iqtisadi artım necə olmalıdır. Tutaq ki, işsizlərin payı 8%-dir, müdriyyəət isə istəyir ki, bir ildən sonra o, 6% olsun. Bu o deməkdir ki, iqtisadiyyatı pul və fiskal stimullaşdırma vasitəsilə daha intensiv inkişafa məcbur etmək lazımdır. Bəs onda iqtisadi inkişaf nə qədər sürətli olmalıdır? İl ərzində işsizlik 2% azalmalıdır. Bu halda hökumət gələn ili real ÜMM-un artımının 6,7% tempini təmin etməlidir. Bundan 2,7 punktu işsizliyin əvvəlki ildəki səviyyəsini saxlamaq və 4-i isə onun səviyyəsini 2 punkt aşağı salınması üçün lazımdır. Ouken qanunu nəzərdə tutur ki, işsizlik norması sürətli və ya asta kumulyativ iqtisadi artımın nəticəsidir. İşsizliyin payının artması bir neçə il asta artım və ya azalmanın nəticəsi olub, onu azaltmaq üçün uzunmüddətli intensiv artım tələb olunur. Yüksək işsizliyi tez ləğv etmək mümkün deyildir, çünki yeni iş yerlərinin yaradılması və onların doldurulmasına vaxt lazımdır.

İşsizlik həm iqtisadi, həm də sosial problemdir. İşsizlik iqtisadi problem olmaqla resursların artıq məsrəflərini yaradır, sosial bir problem kimi isə həyat tərzi, yaşayış imkanlarını zəiflədir və çətinləşdirir. İşsizlik o deməkdir ki, iş qabiliyyətinə malik olan insanların bir qismi iş tapa bilmirlər və bunun nəticəsində işsiz qalırlar.

İşsizlik ən çox iqtisadi böhranlar və tsikllər dövrü baş verir.İqtisadiyyatın geri qalmasının,tənəzzülə uğramasının səbəblərindən biri də kütləvi surətdə işsizlər ordusunun formalaşmasıdır.İşçi qüvvəsi bazarında əmək qabiliyyətli insanları işlə təmin etmək,bu prosesi nəzarət altına almaq və tənzimləmək mühüm iqtisadi problemlərdən biridir.

İşsizlik bazarda işçi qüvvəsinə olan tələblə işçi qüvvəsi arasında olan təklifin nəticəsində təzahür edir.Elmi-texniki tərəqqinin istehsala tətbiqi,daha məhsuldar maşın və avadanlıqlardan geniş istifadə edilməsi insan əməyinə olan tələbi azaldır.

Yeni texnika və texnologiya əməyin keyfiyyətinə təsir edir.İstehsala tətbiq edilən istehsal vasitələrinin kütləsi artır,işçi qüvvəsindən istifadə nisbəti azalır.İşçi qüvvəsinə olan tələb nisbətən istehsalın canlanma və yüksəlişi dövrü çoxalır.

İşsizlik haqqında müxtəlif təlimlər mövcudur.Bunlardan Maltusçuların əhali artıqlığı nəzəriyyəsi,texniki tərəqqi ilə əlaqədar texnoloji nəzəriyyə,Keynsçilərin Yaratdığı bazar tələbinin çatışmazlığı nəzəriyyəsi və s. göstərmək olar.Maltusa görə əhalinin artım surəti istehlak şeyləri istehsalını üstələyir və nəticədə əhali artıqlığı,nəticədə də işsizlər ordusu yaranır.Onun fikrincə istehlak şeyləri ədədi silsilə,əhali artımı isə həndəsi silsilə yolu ilə çoxalır.Buna görə də hər 25-30 ildən bir artıq əhali yaranır və işsizlik də artır.

Elmi-texniki tərəqqi nəticəsində yaranan yeni texnologiya yeni ixtisaslar tələb etdiyinə görə texnoloji işsizlik yaranır.

Keynsin nəzəriyyəsi isə müasir Qərb iqtisadi fikrində daha geniş yayılmışdır. Keyns işsizliyi işçi qüvvəsinə olan tələbin çatışmamazlığı ilə əlaqələndirir.Məşğullun həcmi tam mənası ilə tələbin səmərəli həcmindən asılıdır,işsizliyin səbəbi isə əmtəələrə olan tələbin azlığından irəli gəlir,yəni gəlirlər artdıqca əhalinin İstehlaka olan meyli azalır,əhali qənaətcil olmağa çalışır.

İqtisadiyyatın inkişafını əldə olan resursların effektiv istifadəsi və ən başlıcası isə işçi qüvvəsi xarakterizə edir.Məşğulluğun müəyyən səviyyədə qorunması iqtisadiyyatın əsas məqsədlərindən hesab olunur.Bazar iqtisadiyyatı dövründə işsizliyin müəyyən bir norması var,buna baxmayaraq məşğulluğun səviyyəsi ildən-ildə dəyişir.Keyns belə hesab edirdi ki,kapitalizm şəraitində tam məşğulluğu xarakterizə edən heç bir mexanizm yoxdur,iqtisadiyyat müəyyən olunmuş işsizliyin səviyyəsi ilə tarazlaşa bilər.

Əmək bazarı cəmiyyətin sosial və iqtisadi həyatının əsas və çoxplanlı sferasıdır.

Əmək bazarında işçi qüvvəsi qiymətləndirilir, onun muzzla işə qəbul edilmə şərtləri bununla yanaşı-onun məvacibinin miqdarı, iş şəraiti, təhsil almaq imkanı, professional inkişafı, məşğulluğun sığortası və s. müəyyən edilir.

Əmək bazarı məşğulluq dinamikasında onun əsas strukturunu, yəni əməyin ictimai bölüşdürülməsini, iş qüvvəsinin sərbəstliyi, işsizliyin məsştabı və dinamikasını əks etdirir.

Natamam məşğulluq bu elə haldır ki, görülən iş şəxsin tam professionallığını və təhsilinin tam istifadəsini tələb etmir, onun tam işdə aldığı məvacibi o bu işdən gözləyə bilməz.

Tam məşğulluq-bu professional əməklə təmin olunmaqdır, hansı ki, şəxsin bu iş yerindən aldığı məvacib onun ailəsinin layiqlimövcudluğunu təmin edir. Tam məşğulluq hər bir əmək qabiliyyətli insanın işli və ya işsiz olmaq arzusu üçün imkan yaradır. Tam məşğulluq o demək deyil ki, əmək qabiliyyəti olan əhali əmək qabiliyyəti yaşına çatanda tam məşğul olsun. Bir sıra səbəblərdən asılı olaraq xüsusi əmək qabiliyyəti olan insanlar əmək prosesində iştirak etməyə bilərlər (uşağına qulluq edən qadınlar, peşəsini dəyişmək arzusunda olan insanlar və s.). Tam məşğulluq işçi qüvvəsinə tələbin onun təklifi ilə üst-üstə düşəndə yüksəkliyə çatır, belə hal bazar iqtisadiyyatı şəraitində nadir hallarda olur. İqtisadi və sosial ədəbiyyatlarda işsizlik anlayışının müəyyən olunması üçün müxtəlif terminlərdən istifadə olunur. İşsizlik bu sosial iqtisadi haldır, belə ki iqtisadi fəal əhalinin bir hissəsi məhsulların və xidmətlərin istehsalında məşğul deyillər.

İşi olan insanlarla yanaşı ölkənin işçi qüvvəsini formalaşdırır. İşsizlik iqtisadiyyatda elə haldır ki, işləmək arzusunda olan iqtisadi fəal əhalinin bir hissəsi, öz iş potensialından istifadə edə bilmir.

BƏT (Beynəlxalq Əmək Təşkilatı) görə işsizliyə aid olan şəxslər bunlardır:

- 1) Hal-hazırda işi olmayanlar;
- 2) İş tapmaq üçün fəal və konkret səy göstərənlər;
- 3) Hal-hazırda işə qəbula hazırlaşanlar.

Real iqtisadi həyatda işsizlik işçi qüvvəsinə tələbi üstələyir. İşsizliyə, bir çox inkişaf etmiş ölkələrin statistikasına görə aid olan insanlar: məşğulluq statusunun sorğusu aparılan zaman onları işsiz olması, dörd həftə ərzində iş tapmağa səy göstərənlər və əmək birjasında qeydiyyatda olanlar.

İşsizliyin davamlığı – işsiz statusu olan şəxslərin, analizi olan dövrdə, iş axtarmaq müddətinin göstəricisi ilə xarakterizə olunur. İşsizlik davamlığı ilə fərqlənir –

müvəqqəti (4aya qədər) və xroniki (1 ildən artıq).İşsizliyin dərəcəsi – işsizlərin sayı,fəal iqtisadiyyatı olan əhalinin sayı ilə münasibəti(faizlə)

Qeydiyyatda olan işsizliyindərəcəsi-qeydiyyatda olan işsizlərin sayını fəal iqtisadiyyatı olan əhalinin sayı ilə münasibəti(faizlə).

Fəal iqtisadiyyatı olan əhali (işçi qüvvə)-fəal iqtisadiyyatı olan əhali sayının ümumi əhali sayı ilə münasibəti(faizlə) Müasir qərb iqtisadiyyat elmi işsizliyin 4 formasını müəyyən edib.

Friksion işsizlik-iş axtarışı və ya gözləməsi ilə bağlıdır.Bəzi insanlar könüllü iş yerlərini dəyişirlər(peşələrini dəyişməsi ilə əlaqədar),yaşayış yerinin dəyişilməsi ilə əlaqədar və ya bu və ya digər firmalarda yaxşı vəzifəyə keçməsi ilə əlaqədar.

Digərləri isə firmaların müflisləşməsi və yaxud işdən qovulmaları ilə əlaqədar olaraq yeni iş yerləri axtarırlar.3-lər isə müvəqqəti olaraq mövsüm işini itirirlər.

4-lər isə(gənclər)ilk dəfə olaraq iş axtarırlar.Bu insanlar işə başlayan zaman aydan-aya işsizliyin bu növünü qoruyaraq,onların yerinə yeniləri gəlir.

Friksion işsizlik arzu olunandır,çünki işçilərə iş səviyyəsini yaxşılaşdırmaq və yüksək məvacibi olan iş axtarmaq imkanı verir.

Mənə elə gəlir ki,işsizliyin bu tipi könüllülərə daxil ola bilər.Prinsipial olaraq odemokratik dövlətə daxil deyil,harada ki,məcburi iş və qeydiyyat rejimi yoxdur.

İşsizliyin strukturu,əmək sahələrindəki sturuktur tələbatındakı dəyişiklərlə əlaqədədir,müəyyən vaxtın vacibliyi işçi qüvvəsinin strukturu ilə yanaşı quraşdırılır , işsizləri müəyyən olunmuş keyfiyyəti və hərtərəfli tələblərin boş yerlərilə bağlıdır.Texnoloji dəyişikliklərin gedişatı zamanı bir peşəyə tələbat azalır və ya sona yetir, digərlərinə isə tələbat çoxalır.İş yerlərinin coğrafi bölümü dəyişir.Məsələn kompü-

terlərin işə daxil olması çap maşınına tələbatı azaltdı,hansı ki,müəssələrdə çap maşınlarının istehsalını aşağı saldı.Eyni zamanda elektron sənayesində işə tələbat çoxaldı.Müxtəlif regionlar müxtəlif məhsullar istehsal edirlər.Əməyə tələbat eyni

zamanda bir regionda azala bilər,digər regionda arta bilər.Əgər fruksional işsizliyin öz adətləri varsa hansı ki,struktur işsizlər hazırlıqsız zamanı istifadə edə bilərlər,əlavə təhsil yaşayış yerinin dəyişdirilməsi ilə əlaqədar iş tapa bilmirlər.Struktur irəliləyişlər daima baş verdiyi üçün işçilərə işinin dəyişilməsi üçün müəyyən vaxt tələb olunur,bu halda işsizliyin strukturu ciddi xarakter daşıyır.

Struktur işsizlər iş tapan zaman kifayət qədər yüksək təhsilin olmaması üçün çətinliklərlə üzləşirlər, cinsiyyətə görə ayrımlar, etnik mənsublarına görə, yaş və əlilliyə görə. Hətta məşğulluğun yüksək dərəcəsi dövründə də, struktur işsizlər arasında yüksək işsizlik qorunub saxlanılır. İşsizliyin dövrü düşüklük ilə müəyyən olunur, yəni iqtisadi dövrün elə fazasıdır ki, ümumi çıxarı kifayət olmaması ilə xarakterizə

olunur. Xidmətlərə və məhsula olan tələbat azalanda işsizlik artır, məşğulluq azalır. Düşüklük - bu iş fəallığının aşağı düşməsidir, hansı ki, nəticədə insanlar iş yerlərini itirirlər, bu dövr iş fəallığının canlanmasına qədər və tələbatın artmasına qədər bu davam edir.

İşsizliyin bir növü də - mövsüm işsizliyidir, hansı ki, təsərrüfatın yaradıcılıq və funksionar sahələrində müvəqqəti xarakter doğurur. Bunlara kənd təsərrüfatı, meşələrin təmizlənməsi, ovçuluq, tikinti və yaradıcılığın digər növləri daxildir. Bu halda ayrı-ayrı vətəndaşlar və hətta bütün müəssisələr bir neçə həftə və yaxud ilin bir neçə ayı işləyə bilirlər, digər vaxtlarda öz yaradıcılıqlarını kəskin azaldaraq. Gərgin iş dövründə kadrların kütləvi yığılı baş verir. İş qurtaran dövrdə isə kütləvi işdən çıxarılmalar. İşsizliyin bu növü öz xüsusiyyətinə görə işsizlik dövrünə aid olur, başqa sözlə frksion. Çünki bu könüllü xarakter daşıyır. Mövsüm işsizliyinin göstəricilərinin məlumatını çox böyük dəqiqliklə müəyyən etmək olar, çünki o, ildən-ilə tək-rar olunur və əmələ gələn problemlərin həlli üçün imkanlar var.

Gizli işsizlik daxili iqtisadiyyat üçün xarakterikdir. Burada məqsəd odur ki, müəssisələrdə ehtiyatların natamam istifadəsi zamanı, hansı ki, işçilər müəssisələrdən qovulmurlar, (iqtisadi krizislə əlaqədar olaraq) iş saatının qısaldılması ilə kifayətlənirlər. (tam olmayan iş həftəsi və ya iş günü və yaxud da məcburi ödənilməyən məzuniyyətə yollanırlar. Formal olaraq belə işçiləri işsiz saymaq olmaz. Ancaq faktiki olaraq onlar belədirlər.

Könüllü işsizlik - bu işləməmək istəyi ilə bağlıdır, bu da boş iş yerlərinin olması ilə əlaqədardır, hansı ki, potensial işçiləri məvaciblərinin miqdarı qane etmir və ya işin Öz xarakteri qane etmir.

Məcburi işsizlik məhsulun, enerjinin olmaması ilə əlaqədar yaranır, müəssisənin Dayanmasına gətirib çıxarır və yeni funksional müəssisələrin şəraitini yaradır, bununla yanaşı məcburi mühacirlik də yaranır.

İşsizliyin təbii səviyyəsində əmək haqqlarını və qiymətləri azaldan, yaxud artıran faktorlar tarazlıqda olur. Müasir iqtisadiyyatda, yüksək inflyasiya şəraitində

işsizliyin səviyyəsi kifayət qədər aşağıdır. Struktur və friksion işsizliyi onun təbii səviyyəsi müəyyən edir. Bu şəraitdə inflyasiyanın ölçüləri məhduddur. Dövrü faktorlar isə işsizliyin səviyyəsini təbii həddən yuxarı qaldırır.

Tam məşğulluq şəraitində işsizlik səviyyəsini də işsizliyin təbii səviyyəsi adlandırırlar. İşsizliyin təbii səviyyəsi-verilmiş ölkədə çox illər ərzində müşahidə olunmuş səviyyənin orta həddi kimi götürülür. İşsizlik səviyyəsini tarazlaşdırarkən iş axtaranlarla boş iş yerləri arasında nisbət əsas götürülür. İşsizliyin təbii səviyyəsi Müsbət kəmiyyətdir. Belə ki, friksion işsizlərə iş kvalifikasiyası qazandırmaq üçün və yaxud başqa yerə köçmək üçün vaxt tələb olunur. Əgər iş axtaranların sayı mövcud olan vakansiyaları üstələyirsə, deməli işçi qüvvəsi bazarı balanslaşdırılmalıdır. Bu zaman müştərək tələb çatışmamazlığı və dövrü işsizlik yaranır. Başqa tərəfdən çoxsaylı müştərək tələblər zamanı işçi qüvvəsinin çatışmamazlığı hissə olunur. Yəni boş yerlərin sayı iş axtaran işçilərin sayından çox olur. Belə şəraitdə işsizliyin faktiki səviyyəsi təbii səviyyədən xeyli aşağı olur. İşçi qüvvəsi bazarında buna oxşar qeyri adi "defisit" inflyasiyaya gətirib çıxarır.

"İşsizliyin təbii səviyyəsi" anlayışı iki dəqiqləşdirilmə tələb edir:

1. Avtomatizmin olmaması. "Təbii" termini heç də iqtisadiyyatın işsizliyin təbii səviyyəsi üzərində qurulduğunu göstərmir və bununla öz istehsal potensialını həyata keçirir. Başqa bir tərəfdən, bəzən iqtisadiyyat elə bir rejimdə işləyir ki, işsizlik səviyyəsi təbii səviyyədən də aşağı düşür.

2. Dəyişkənlik. İşsizliyin təbii səviyyəsi-qeyri sabit kəmiyyətdir. O, periodik (vaxtaşırı) olaraq işçi qüvvəsi tərkibində demoqrafik yerdəyişmələrə, ölkə qanunları və adətlərinin dəyişməsi proseslərinə məruz qalır.

Tam məşğulluq zamanı işsizliyin səviyyəsinin təyin edilməsi praktik olaraq çətindir. Çünki, işsizliyin faktiki səviyyəsini təyin etmək də asan deyil. Bütün əhali üç böyük qrupa bölünür:

Birinci qrupa 16 yaşına çatmayanlar və yaxud xüsusi müəssisələrdə, məsələn, psixiatrik xəstəxanalarda, yaxud cəza-islax yerlərində olan şəxslərə aiddir. Bu kateqoriyadan olan şəxslər işçi qüvvəsinin potensial hissəsi sayılmır.

İkinci qrupu "işçi qüvvəsi" tərkibinə daxil olmayanları təşkil edir. Bu şəxslər işləmək qabiliyyəti olan halda, hər hansı bir səbəbdən işləməyənlərdir. Səbəb olaraq evlərdə məşğulluq, təhsil, təqaüdə çıxma halları götürülür. Bu şəxslər işləməyən və iş axtarmayanlardır.

Üçüncü qrup-xüsusi işçi qüvvəsidir.Bu kateqoriya işləmək qabiliyyəti olan və işləməyə hazır olan adamlardır.İşçi qüvvəsinin tərkibinə həm işləyənlə,həm işsizlər,həm də fəal iş axtaranlar aiddir.

İşsizliyin səviyyəsi –işsizlərin sayının əməkqabiliyyətli insanların sayına nisbəti kimi götürülür.

İşsizliyin səviyyəsi=(İşsizlərin sayı/İşçi qüvvəsinin sayı)*100%

İşsizləri hesablamaq üçün aşağıdakı düsturdan istifadə olunur:

İşçi qüvvəsi – məşğul olanların sayı=işsizlər.İşçi qüvvəsi ölkənin bütün əhalisinin bir hissəsi olan əməkqabiliyyətli şəxslərin müəyyən hissəsidir.

İşsizliyin daha yüksək səviyyəsi qadınlar,gənclər və milli azlıqlar arasında daha çox nəzərə çarpır.İrqi mənsubiyyətə görə də diskriminasiya mövcuddur.İşsizlik səviyyəsini təyin edərkən insanlara aşağıdakı suallara cavab vermək təklif olunur:ailə üzvlərindən kimin işləməsi,kimin işləməməsi,kimin iş axtarması və yaxud da iş axtarmaması soruşulur.Seçim çox diqqətlə yerinə yetirildiyinə və etibarlı sorğu

metodlarından istifadə olunduğuna baxmayaraq,alınmış nəticələr daima tənqid olunur.

1.Qismən məşğulluq.Rəsmi statistika natamam iş gününə malik olan işçilərin hamısını tam məşğul olanlar kateqoriyasına aid edir.

Bəzi işçilər öz arzusuna görə natamam iş gününə malikdir,bəziləri bütöv iş günü işləmək istəyən ,ancaq uyğun iş tapa bilməyənlərdir,yaxud müvəqqəti olaraq ehtiyac olmadığından natamam iş gününə malik olanlardır.Faktiki olaraq bu axırıncı qruplar qismən məşğul olanlardan və qismən işsizlərdən ibarətdir.

Rəsmi statistika bu şəxslərə tam məşğul olanlar kimi baxaraq,işsizlik səviyyəsini az göstərir.

2.İşə düzəlməyə ümidini itirmiş işçilər.İşsiz kimi qeyd olunmaq üçün fəal iş axtarmaq lazımdır.İş axtarmayan işsizləri “işçi qüvvəsinin tərkibinə daxil olmayanlar”

Kateqoriyasına daxil edirlər.Problem ondadır ki,bir çox işçilər müəyyən vaxt ərzində iş tapa bilməyəndə tədricən iş tapmağa ümidlərini itirərək,işçi qüvvəsinin tərkibindən çıxarırlar.Tənəzzül zamanı iş tapmaqda ümidini itirən insanların sayı

tərəqqi zamanındakından daha çox olur.Belə işçiləri ümumi işsizlərin tərkibinə daxil etmədən rəsmi statistika işsizliyin səviyyəsinin aşağı olduğunu göstərir.

3.Yanlış informasiya.Digər tərəfdən işsizlərin say səviyyəsi həqiqətdə olduğundan çox da göstərilə bilər.Bəzi işləməyən respondentlər təsdiq edirlər ki,onlar iş axtarırlar,lakin bu həqiqətə uyğun deyil.Bu şəxslər yanlış olaraq"işsizlər"qrupuna daxil edilir,halbuki onlar"işçi qüvvəsinin tərkibinə daxil olmayan" vətəndaşlardır. Respondentlər yanlış informasiya verir.Çünki işsizliyə və yaxud sosial təminatla görə təqaüdlər belə yalançı iş axtaranlardan asılı olur.Əlbəttə,qanunsuz bizneslə məşğul olan şəxs özünü işsiz adlandırır.İşsizliyin səviyyəsinin öyrənilməsi iqtisadi siyasət üçün əsas faktor sayılır,lakin onun müəyyən çatışmayan cəhətləri var.İşsizliyin səviyyəsi ölkənin iqtisadi vəziyyətinin yaxşı göstəricisi olmağına baxmayaraq,onu səhsiz barometr hesab etmək olmaz

İqtisadi ədəbiyyatlarda göstərilədiyi kimi,kəmiyyət xarakteristikası baxımından işsizlik səviyyəsi üç cür ; təbii,məqbul və kütləvi xarakter daşıya bilər.Hər bir ölkə coğrafi böyüklüyü,kommunikasiya sistemi və iqtisadi inkişaf vəziyyəti ilə şərtlənən özünəməxsus təbii işsizlik səviyyəsinə malikdir.Məşğulluq dairəsində yaranmış real vəziyyətin təhlil edilib qiymətləndirilməsinə və beynəlxalq təcrübəyə əsasən müəyyən edilmişdir ki,hər bir ölkədə iqtisadi fəal əhalinin 5-7 faizinin işsiz olması nəinki zəruridir,həm də ölkənin sosial-iqtisadi həyatının normal inkişafı ilə üzləşən məqbul haldır.Kütləvi işsizliyin yaranmasına gəldikdə isə bu mənfi hal olub,ölkədə sosial –iqtisadi vəziyyətin qeyri –sabitliyinə,sosial partlayışa gətirib çıxara bilər.İctimai cəhətdən məqbul işsizliyin müəyyən edilməsində onun səbəbləri və xarakteri mühüm rol oynayır.Bu səbəbdən də ayrı-ayrı işsizlik formaları onların ixtisarı və aradan qaldırılması üçün müxtəlif tədbirlər görülməsinin tələb edir.

Təbii işsizliyə təsir edən amillər arasında demoqrafik problemlər,gender məsələləri, pensiyaçı və gənc yaşlıları misal göstərmək olar.Təbii işsizliyi və ümumiyyətlə işsizliyi tənzim etmək üçün dövlət bu məsələləri kompleks həll etməlidir.Bunlardan başlıcalarından biri əhalisakinliyidir. Əhalisakinliyi dedikdə-Cəmiyyətin başlıca məhsuldar qüvvələrini və ictimai istehsalın subyektlərini təşkil edən ,əhalinin kəmiyyət və keyfiyyətcə istehsalı və təkrar istehsalın nizamlanmasına yönəldilmiş kompleks sosial-iqtisadi,hüquqi,siyasi və təşkilati tədbirlər sistemi başa düşülür.

Ölkəmizdə həyata keçirilən sosial siyasətin mühüm istiqamətlərindən biri də gənclərin və pensiyaçıların əməyinin düzgün təşkil edilməsi və onların səmərəli məşğulluğunun təmin olunmasına dövlət qayğısının artırılmasından ibarətdir.Bu kateqoriyaya daxil olan əhali qruplarının birincisinə - ölkə əhalisinin təbii təkrar

istehsalının və onun mühüm tərkib hissəsi olan əmək ehtiyatlarının formalaşması və inkişafının təbii əsasını təşkil edən gənclər daxildirlərsə, ikincisinə-daha mükəmməl əmək və peşə veridşlərinə ,yüksək təcrübəyə və təhsil səviyyəsinə malik olan pensiyaçılar daxildirlər.Buna görə də həmin əhali qruplarının əməklərinin düzgün təşkil edilməsi və səmərəli məşğulluqlarının təmin olunması ilə bağlı məsələlərin tədqiqinə onların hər birinin özünəməxsus xüsusiyyətləri və problemləri baxımından yanaşmağı zəruri edir.

Respublikamızın istər şəhər və istərsə də kənd yerlərində məşğul olan bütün əhali arasında,eləcə də gənclər arasında qadınların xüsusi çəkisinin xeyli aşağı olması,əvvəla,respublikamızda ailənin maddi cəhətdən təmin edilməsi işinin milli adət- ənənələrə əsasən ilk növbədə ailədəki kişilərin funksiyası ilə;ikincisi kənd və şəhər yerlərində yaşayan oğlan və qızların şəhər yerlərində yaşayan oğlan və qızlara nisbətən peşə-ixtisas və təhsil səviyyələrinin xeyli aşağı olması ilə əlaqədar olaraq,onların xüsusi təhsil səviyyəsi və peşə əməyi tətbiq edilən iş proseslərinə geniş cəlb edilə bilməməsi və nəhayət,üçüncüsü,kənd yerlərində doğum səviyyəsinin nisbətən yüksək olması və bunun əksinə olaraq,burada əhaliyə göstərilən ictimai xidmət sahələrinin şəhər yerlərinə nisbətən xeyli aşağı olması üzündən kənd yerlərində gənc ana-qadınların bir qisminin ictimai istehsaldan ayrı düşüb ev təsərrüfatı ilə məşğul olması və sairə bu kimi bir sıra sosial-iqtisadi və demoqrafik xarakterli səbəblərlə əlaqədardır.

Kənd yerlərində çalışan gənclər arasında qızların xüsusi çəkisinin nisbətən yüksək olmasının əsas səbəbi ondan ibarətdir ki,buradan gənc oğlanların xeyli bir qisminin iş axtarmaq və təhsil almaq üçün şəhər yerlərinə çıxıb getmələri və qadın əməyinin geniş tətbiq edildiyi kənd təsərrüfatı istehsalı sahələrinin (pambıqçılıq,üzümçülük, tütünçülük,baramaçılıq,bağçılıq,heyvandarlıq) inkişafı ilə bağlıdır.Kənd yerlərində yaşayan qızların əsas hissəsinin kənd təsərrüfatında çalışmasının başlıca səbəbi isə onların kənd həyat tərzini üstün tutması və çoxuşaqlılıq ənənəsinin qorunub saxlanması ilə əlaqədar olaraq miqrasiya prosesində zəif iştirak etməsi və qeyri-kənd təsərrüfatı əməyinə lazımi dərəcədə yiyələnməmələridir.Bu isə,öz növbəsində,bir tərəfdən,kənd yerlərində xeyli sayda əmək qabiliyyətli əhalinin,xüsusilə də gənc-lərin işsiz qalmasına,digər tərəfdən isə bəzi istehsal sahələrində ixtisaslı iş qüvvəsi çatışmamazlığına səbəb olur.Çünki müvafiq peşə hazırlığına malik olmayan gəncləri həmin sahələrə cəlb etmək işi çətinləşir.Nəticədə ümumorta təhsil səviyyəsinə malik olan gənclərin əhəmiyyətli bir hissəsi peşə-ixtisas təhsilinə malik olmadıqlarından xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrində ixtisassız əmək tətbiq edilən işlərdə məşğul olmağa məcbur olur.Bu isə obyektiv olaraq gənclərin aldığı ümumorta təhsilin qiymətini aşağı salır və onların peşə-ixtisas səviyyəsinin yüksəldilməsi imkanlarını

məhdudlaşdırır. Həmin vəziyyətin aradan qaldırılması gənclərin ümumtəhsil və peşə hazırlığının artırılmasını tələb edir. Nəzərə almaq lazımdır ki, məşğulluq xidməti orqanlarının məlumatlarına əsasən, 2004-cü ilin yanvar ayının əvvəlinə respublikada qeydə alınmış 53.4 min nəfər işsiz əhəlinin 24.6 min nəfərini və ya 46.1 faizini 35 yaşdan aşağı olan gənclər təşkil etmişlər.

İqtisadi formasından və sosial-iqtisadi məzmunundan asılı olmayaraq, bütün cəmiyyətlərdə ölkənin başlıca məhsuldar qüvvələrinin mühüm tərkib hissəsi olan və analıq kimi çox mürəkkəb, çətin və şərəfli bir funksiyanı yerinə yetirən qadınların əməyinin cəmiyyət və ailə miqyasında necə və hansı dərəcədə səmərəli təşkil edilməsinin hər bir sivil dövlətin sosial siyasət sahəsində, ilk növbədə, yerinə yetirməli olduğu vəzifələrdəndir.

Ölkəmizdə qadın azadlığının həyata keçirilməsi, onların ictimai istehsalda cəlb edilməsi, qadın əməyinin tətbiqi xarakterinin dəyişilməsi, onların iş şəraitinin yaxşılaşdırılması, bərabər əmək üçün bərabər haqq verilməsi, ana və uşaqların əməyinin mühafizəsi və mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi yolu ilə mümkündür və bütün sahələrdə buna ciddi əməl edilməsi tələb olunur.

Təsadüf deyildir ki, hazırda qadın məşğulluğu sahəsində dövlət siyasətinin və qadın əmək potensialının səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsi iqtisad elmi qarşısında duran vahid bir problemin iki tərəfi olub, qarşılıqlı surətdə həll edilməsi tələb edilən sosial-iqtisadi və siyasi vəzifədir.

Əmək bazarında iştirak etmək qadınların iqtisadi müstəqilliyinin mənbəyini təşkil edərək, onların sosial və pensiya təminatı, habelə səhiyyə xidmətlərindən istifadə etmək hüquqlarının təmin olunması, ictimai vəziyyətinin və şəxsiyyətlərinin inkişafı üçün geniş imkan və şərait yaradır.

Məlum olduğu kimi, keçmiş sosialist ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da sosializm cəmiyyəti şəraitdə kostutisiya ilə bütün əmək qabiliyyətli qadın və kişilərə əmək hüququ və qadınlara kişilərlə bərabər əmək üçün, bərabər əmək haqqı almaq hüququ verilmişdir. O zaman ölkədə rəsmi qeydə alınmış işsizlər olmamış və əmək qabiliyyətli yaşında olan qadınlar bütün həyatı boyu evdən kənar əməkdə tam iş günündə məşğul olurdular. Əhali iqtisadiyyatda hakim mövqe tutan dövlət sektoru hesabına qeyri-məhdud dərəcədə iş yerləri ilə təmin edilirdi. Lakin SSRİ-nin dağılması nəticəsində öz müstəqilliyinə qovuşmuş respublikamızın bazar iqtisadiyyatı sistemində keçməsi bu sahədə yeni münasibətlərin yaranıb inkişaf etməsinə və onlara uyğun yeni məşğulluq prinsiplərinin formalaşmasına səbəb olmuşdur.

Ölkə iqtisadiyyatının bazar münasibətləri sisteminə kücməsi qadın və kişilər arasında işsizliyin yaranıb artmasını labüd edərək, məşğulluq probleminin kəskinləşməsinə səbəb olmuş və onun həllini xeyli çətinləşdirmişdir.

Hazırda respublikamızda qadın əmək ehtiyatlarının iqtisadi fəallığına mənfi təsir göstərən ən başlıca amillərdən biri məhz doğum səviyyəsi və ailədəki uşaqların sayıdır. Təsadüfi deyildir ki, hazırda iqtisadiyyatda məşğul olmayan qadınların əksəriyyəti körpə uşaqların tərbiyəsi ilə məşğul olan çoxuşaqlı analardır. Nəzərə alsaq ki, əvvəla, qadınların geniş miqyasda ictimai istehsala cəlb edilməsi müasir cəmiyyətin mühüm qanunauyğunluqlarından biridir və geri qaytarılması mümkün olmayan bir prosesdir; ikincisi, qadınların səmərəli məşğulluğu təkcə onun iqtisadi tərəfi deyil, həm də sosial tərəfi ilə müəyyən edilir və nəhayət üçüncüsü, qadınların əmək haqqı ailənin yaşayış fondunun formalaşmasının mühüm tərkib hissəsini təşkil edir, onda onların ictimai istehsalda iştirakının təmin edilməsinin nə kimi mühüm iqtisadi və siyasi əhəmiyyət kəsb etməsini sübut etməyə ehtiyac qalmır. Burada belə bir həqiqəti də unutmaq olmaz ki, qadınların ictimai istehsala cəlb edilməsi həm də onların bir şəxsiyyət kimi inkişaf edib formalaşmasına təsir edən əsas amillərdən biridir.

Aparılan sosioloji tədqiqatların nəticələri göstərir ki, bir qayda olaraq, qadınlar istər istirahət günləri olsun, istərsə də adi iş günləri, fərqi yoxdur, hər iki halda ailəyə xidmət edilməsinə kişilərə nisbətən 3.1-4.3 dəfə çox vaxt sərf edirlər.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, qadınların ev təsərrüfatı ilə yanaşı, ictimai istehsalda da iştirak etməsi onların üzərinə eyni vaxtda həm iqtisadiyyatda işləmək və həm də analıq funksiyası kimi mühüm bir vəzifənin yerinə yetirilməsini qoyur.

Dünyanın bütün ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da qadın əmək potensialının bir qisminin ictimai əmək dairəsindən kənar qalması və ictimai istehsalda çalışan qadınların çoxunun az ixtisaslı işlərdə işləməsinin əsas səbəblərindən biri də kişilərə nisbətən onların mədəni-texniki səviyyəsinin hələlən aşağı olmasıdır. Elmi-texniki tərəqqinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq, fiziki qüvvələrin yerini daha çox zehni qüvvələrin tutması müvafiq ixtisas, peşə və təhsil səviyyəsinə malik olmayan adamların müxtəlif əmək fəaliyyəti dairələrinə cəlb olunması işini get-gedə çətinləşdirir və onun həllini mühüm problemə çevirir.

Elmi-texniki tərəqqi iş qüvvəsinin quruluşu və onun keyfiyyətinin dəyişilməsi ilə üzvi şəkildə bağlıdır. Çünki istehsalın inkişafı və burada yeni texnika və texnologiyaların tətbiqi əl əməyinə, habelə qurğular və alətlərə əsaslanan peşələrin əvəzinə müasir texnikaya uyğun yeni və yüksək ixtisaslı peşələrin meydana gəlməsinə, işçilərin yaş-cins, peşə-ixtisas tərkibinə ciddi dəyişikliklərin meydana

gəlməsinə səbəb olur və onların mədəni-texniki səviyyəsinin yüksəldilməsini tələb edir. Müasir cəmiyyətdə əhəlinin mədəni – texniki səviyyəsinin yüksəldilməsi tələbi təkcə iqtisadi və ictimai tərəqqinin inkişafı üçün zərurət təşkil edən bir prosesdir. Buna görə də müstəqil Azərbaycan dövlətində texniki və ictimai tərəqqinin iş qüvvəsinin, o cümlədən də qadın iş qüvvəsinin peşə ixtisas tərkibinin dəyişilməsinə təsirinin öyrənilməsinə də məhz bu səpkidən yanaşılmalıdır.

Əvvəllərdə olduğu kimi, bu gün də MDB ölkələrinin iqtisadçıları (həm də təkcə onlar yox) “tam, məhsuldar və səmərəli məşğulluq” anlayışlarına dair tam fikir birliyinə nail olmamışlar. Belə bir vəhdətlik Qərbi iqtisadçıları arasında da yoxdur. Belə ki, neoklassik istiqamətli iqtisadi fikir tərəfdarlarına görə tam məşğulluq dedikdə iqtisadiyyatın elə vəziyyətdə olması nəzərdə tutulur ki, əmək haqqının mövcud səviyyəsində işləmək arzusunda olan bütün əmək qabiliyyətli əhəlinin ictimai istehsalda işi vardır. Bu cür məşğulluğu onlar həm optimal və həm də səmərəli hesab edirlər. Neoklassik iqtisadçılardan fərqli olaraq, Keyns belə hesab edirdi ki, iqtisadiyyatda səmərəli təklifi təmin etmək üçün eyni real əmək şəraitində hər vaxt faktiki məşğul olan əhəliyə nisbətən daha çox əhəli işləyə bilər. Bu cür yüksək məşğulluğu o, səmərəli hesab edirdi.

Monetaristlərin fikrincə isə (M. Fridmen və başqaları) “təbii işsizliyin” müəyyən səviyyəsi mövcuddur (onların fikrincə, bu səviyyə ABŞ-da 5-6 faizdir) və iqtisadiyyat özü-özünü nizamlamaqla bu həddə gəlib çıxır. Məhz buna görə də dövlət bu prosesə müdaxilə etməməlidir, çünki onun müdaxiləsi iqtisadiyyatda inflyasiyanın yaranmasına gətirib çıxarır. Dövlət yalnız pul kütləsinin nizamlanması ilə məşğul olmalıdır. Bu, hər il istehsalın artım səviyyəsindən çox olmayaraq artmalıdır. (ABŞ üçün bu artım təqribən 3-5 faiz təşkil edir). Bu prosesə dair başqa nöqtəyi-nəzərlər də vardır. Başqa sözlə desək, bu problem indiyədək kəskin xarakter daşımaqdadır və həll edilməmiş qalmışdır. Sual oluna bilər ki, tam məşğulluğa nail olmaq olarmı və o hansı şəraitdə əldə edilə bilər? Əlbəttə, burada söhbət heç də ümumiyyətlə iş yerindən deyil, əhəlinin tələbatını ödəyə bilən, iqtisadi cəhətdən səmərəli olan iş yerlərindən gedir. İqtisadi cəhətdən səmərəli iş yeri dedikdə isə-dövriyyə vasitələri ilə (əmək predmeti, enerji, əmək haqqı və s.) təmin edilmiş elə fiziki iş yerləri nəzər- də tutulur ki, bu zəhmət adamına öz marağını həyata keçirməyə, yüksək əmək məhsuldarlığına nail olmağa və işçinin özünün və ailəsinin normal qaydada yaşamasına imkan vermiş olsun.

Beləliklə, əgər iqtisadi cəhətdən səmərəli olan belə iş yerlərinə tələb müvafiq peşə-ixtisas quruluşu üzrə iş qüvvəsinə olan tələbatı ödəyirsə, onda bu vəziyyətdə tam məşğulluq haqqında söhbət aparmaq olar. Həm də bu iqtisadi cəhətdən səmərəli iş yerləri ictimai səmərəli və haqqı ödənilən, başqa sözlə desək, məhsuldar

olmalıdır.Yalnız bu əsasda tələb və təklifin tarazlığı iqtisadiyyatda yüksək nəticələrin əldə edilməsinə imkan verə bilər.Nəzərə almaq lazımdır ki,tam məşğulluğun təmin edilməsinə tək-cə bazar mexanizmi vasitəsilə nail olmaq qeyri mümkündür.Bunun üçün dövlətin iqtisadi cəhətdən səmərəli iş yerlərinin yaradılmasına,daha çox işə elmin,təhsilin,səhiyyənin,ekoloji təhlükəsizliyin inkişafına,iş qüvvəsinin ixtisas səviyyəsinin yüksəldilməsinə,iqtisadiyyatın yeni və daha yüksək inkişaf səviyyəsinə imkan verən fəal iqtisadi siyasət yeridilməsinə böyük ehtiyac duyulur.Bu vəzifə işə yalnız sosial yönümlü iqtisadiyyatın yaradılması şəraitində həyata keçirilə bilər.Burada qarşıda duran vəzifə tək-cə məhsuldar məşğulluğa deyil,həm də iqtisadi cəhətdən səmərəli məşğulluğa nail olmaqdan ibarətdir.

Səmərəli məşğulluq dedikdə işə-elə məşğulluq başa düşülür ki,o,layiqli gəlir,sağlamlıq,şəxsiyyətin təkmilləşdirilməsi,ictimai əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi əsasında cəmiyyətin hər bir üzvü üçün təhsil və peşə səviyyəsinin yüksəldilməsinin təmin edilməsinə imkan versin.Keyfiyyət cəhətdən həmin anlayışın müəyyən edilməsi üçün bu deyilənlər kifayətdir.Bunun üçün çoxlu göstəricilər sistemi lazımdır.

Tam məşğulluğun bir vəzifə kimi qarşıya qoyulduğu şəraitdə belə işsizliyin tamamilə aradan qaldırılmasına nail olmaq qeyri-mümkündür.Çünki bir çox iqtisadçıların fikrincə,bütün normal cəmiyyətlərdə friksion və struktur işsizliyin mövcud olması məqbul hesab edilməli və hətta cəmiyyətin inkişafı üçün zəruri sayılmalıdır.Deməli,onlar tam məşğulluq dedikdə-iş qüvvəsinin 100 faizdən az bir hissəsinin məşğul olmasını nəzərdə tuturlar.Daha doğrusu,tam məşğulluq səviyyəsindəki işsizliyin səviyyəsi dedikdə-friksion və struktur işsizlik səviyyələrinin məzmununa bərabər bir kəmiyyət başa düşülür.Başqa sözlə,tam məşğulluq şəraitində işsizliyin normal səviyyəsinə ancaq tsiklik işsizliyin səviyyəsi sıfır bərabər olduqda nail olmaq mümkündür.İqtisadi ədəbiyyatlarda işsizliyin bu formasına bəzən də təbii işsizlik də deyilir.İşsizliyin təbii səviyyəsinə əmək bazarının balanslaşdırılması şəraitində,yəni iş axtaranların sayı ilə boş olan iş yerlərinin sayı üst-üstə düşdüyü şəraitdə meydana çıxır.

Ümumiyyətlə götürüldükdə işə işsizliyin təbii səviyyəsi anlayışı iki aspektdən dəqiqləşdirilməlidir:

Birincisi, bu anlayış heç də iqtisadiyyatın həmişə işsizliyin təbii səviyyəsi şəraitində fəaliyyət göstərdiyini və nəticədə istehsal potensialının tam reallaşdırılmasını əks etdirmir.Çünki iqtisadi tsikllərin təhlili göstərir ki,işsizliyin səviyyəsi tez-tez onun təbii səviyyəsini üstələyir.Digər tərəfdən işə çox nadir

hallarda iqtisadiyyatda belə bir hal ola bilər ki, işsizliyin səviyyəsi onun təbii səviyyəsindən aşağı olsun.

İkincisi, işsizliyin təbii səviyyəsi öz-özlüyündə sabit qalmır və institusional dəyişikliklər nəticəsində (cəmiyyətdəki adət-ənənələr və qanun dəyişiklikləri) bu səviyyə də yenidən müəyyən edilir. Məsələn, 60-cı illərdə çoxları belə hesab edirdilər ki, friksion və struktur işsizliyin minimum labüd səviyyəsi iş qüvvəsinin 4

Faizini təşkil etməlidir. Başqa sözlə desək, etiraf olunur ki, mövcüd iş qüvvəsinin 96 faizi məşğul olduqda, tam məşğulluq yaranır. Hazırda isə dünyanın əksər iqtisadçıları belə hesab edirlər ki, işsizliyin təbii səviyyəsi 5-7 faizə bərabərdir. Belə olan halda indi işsizliyin təbii səviyyəsinin 60-cı illərdən nə üçün yüksək olduğunun səbəbləri iqtisadi ədəbiyyatlarda aşağıdakı kimi izah olunur.

Əvvəla, iş qüvvəsinin demografik tərkibi dəyişilmiş və işsizlərin əksəriyyətini təşkil edən qadınlar və gənclər artıq müəyyən mənada iş qüvvəsinin mühüm komponentlərinə çevrilmişlər;

İkincisi, institusional dəyişikliklər baş vermişdir. Yeni işsizliyə görə müəyyən müavinət verilməsi haqqında proqramlar hazırlanmış və həyata keçirilməyə başlanmışdır. İşsizliyə görə verilən bu müavinətlər işsizlərin iqtisadiyyata təsirini zəiflədir və onların daha sakit və arxayın tərzdə iş axtarmalarına şərait yaradır. Bu isə eyni zamanda həm friksion işsizliyin və həm də ümumilikdə götürüldükdə, işsizliyin səviyyəsinin artmasına səbəb olur.

Qeyd edildiyi kimi, tam məşğulluq anlayışı dedikdə belə başa düşülməməlidir ki, əmək qabiliyyətli bütün insanlar ictimai istehsalla məşğuldurlar. Məsələn heç də insanların (əmək qabiliyyətli) müəyyən edilmiş məvacib qarşılığında işləməmək istəməyində də deyil. Əhalinin bütün bu qruplarından da başqa (75-ci şəkil) tam məşğulluq şəraitində həmişə elə bir qrup insanlar da var ki, onlar daha yaxşı iş tapmaq ümidi ilə gözləmə mövqeyi tuturlar. Həmin bu insanlar da təbii işsizliyi əmələ gətirirlər ki, bu da sərbəst iş yeri və məqsədəuyğun iş vaxtına görə iş tapmaq arzusunun qaçılmaz nəticəsidir.

Əmək qabiliyyətli əhali qrupunun hərəkətini sxem şəklində göstərək. (şəkil 7.7)

Bütün əmək qabiliyyətli əhali istənilən an ərzində 3 yerə bölünmüş olur:

- a) işləyənlər
- b) işsizlər, lakin daim iş axtaranlar (U)
- c) işsizlər, hansı ki, heç də iş axtarmırlar

İnsanlar daimi olaraq bir qrupdan digərinə və əksinə hərəkət edərək yerlərini dəyişirlər (Bu hərəkətlər sxemdə oxlarla işarələnib) Bu insanlardan bir qrupu öz iş fəaliyyətlərini demək olar ki, dayandırmadan iş yerlərini dəyişirlər.

Digəriləri isə başqa bir məqbul iş arzusu ilə öz hazırki iş yerlərindən ayrılırlar, halbuki onların bir anlıq iş tapmaları mümkün deyil. (2) Digər bir qrup isə artıq işləmək istəmirlər və öz iş yerlərini tərk edirlər, lakin onlar işsiz sayılmırlar (3)

Eyni anda elə də ola bilər ki, könüllü işləməyənlərin elə bir arzusu meydana çıxa bilər ki, onlar ya həmin an (7), ya da bir müddət iş axtardıqdan sonra (5) işləmək istəsinlər. Öz növbəsində bir qrup işsizlər həmin an iş tapıb işləyirlər (3). Digər bir hissəsi isə aktiv iş axtarmaqdan əl çəkərək artıq könüllü işsizlər sırasına daxil olmuş olurlar (4)

İşçi qüvvəsinin ümumi həcmi (R) istənilən hər bir halda iki qrupdan ibarət olur: $R=N+U$. Üçüncü qrup (H) işçi qüvvəsi kütləsinə daxil olmur, çünki hazırki şərtlərlə o öz əməyini satmaq istəmir.

İşçi qüvvəsinin strukturu daim dəyişikliklərə uğrayır: hər anda müəyyən qrup əhali işdən azad olunur, digər bir qrup isə işə təyinat alır. Belə hərəkətin, yerdəyişməsinin intensivliyi bir çox səbəblərdən asılıdır, məsələn iqtisadi konyekturadan.. Hətta xalq təsərrüfatında vəziyyət tam məşğulluq şəraitindəki şərtlərə uyğun olanda əməyin maksimal istehsalı real əmək haqqı stavkasına bərabərdir, şəkil 7.7 də 2 və 3 dalğalar kəsişməirlər.

İş yerlərini itirmişləri işləyənlərin ümumi sayı ilə nisbətə V ilə müqayisə edək, işə düzəlmişləri isə g ilə işarə edək. V və g parametrləri doğum və ölüm faizləri, və ya böyük şəhərlərdə nəqliyyat qəzalarının orta kəmiyyəti ilə uyğundur. Misal kimi 1991-2000 –ci illər ərzində Almaniya Federativ Respublikası təmsalında V və g əmsalları göstərilib.

İllər	İşləyənlər	İşləməyənlər	V %	İşdən Qovulanlar	İşə yeni qəbul edilənlər	g %
1991	38454	2145	6,31	3 660	3 713	1,73
1992	37 878	2 283	6,63	3 961	3 667	1,61
1993	37 365	2 864	8,20	4 549	4 061	1,42
1994	37 304	3 354	9,20	4 514	4 483	1,54
1995	37 382	3 393	9,30	4 655	4 522	1,33
1996	37 270	3 696	10,10	4 967	4 684	1,27
1997	37 208	4 078	11,00	4 926	4 823	1,18
1998	37 611	3 937	10,50	4 943	5 123	1,3
1999	38 081	3 719	9,90	4 835	5 030	1,35
2000	38 706	3 413	8,70	4 650	4 882	1,43

İşləyənlərin sayının iş qüvvəsinin 2 kateqoriyasının dalğaları arasında dəyişməsi $N=gU -N$ formulu ilə müəyyən edilir. Tam məşğulluğa $N=0$ olduqda nail olmaq mümkün olacaq. Bu isə $gU=N$ və ya $gU=R-U$ olduqda mümkündür. (7.2) formulu ümumi işsizlərin sayını tam məşğulluq şəraitində müəyyən edir. ($N=0$) onların nisbətini bütün iş qüvvəsi kütləsindən çıxırıq. (7.3) formulu işsizliyin təbii səviyyəsini ümumi iş qüvvəsi ilə müqayisədə təyin edir. (7.1) vasitəsilə təbii işsizliyin səviyyəsini dəqiq müəyyən edək.

“Təbii işsizlik səviyyəsi” termini M.Fridmen tərəfindən işsizliyin səviyyəsini uzunmüddətli tarazlı dövrdə xarakterizə etmək üçün işsizlik səviyyəsidir,hansı ki,Valras sistemində ümumi tarazlıq nəzərə alınmamışdır.O əmək və əmtəəbazarında real strukturu,quruluşu əks etdirir,tələb və təklifin stoxastik dəyişkənliklərini,boş iş yerləri və onların mümkün potensialı haqqında informasiya xərcləri,iş qüvvəsinin hərəkəti və başqalarını açıq şəkildə nümayiş etdirir.

V və g parametrlərinin mahiyyətini izah edən faktorlar siyahısına ölkə vətəndaşlarının sosial-iqtisadi təhlükəsizliyi səviyyəsi (əmək haqqının minimal stavkası,işsizlik və yoxsulluğa görə dövlət yardımlarının miqdarı və s.),həmkarlar ittifaqlarının nüfuzu,əhalinin işləməyə meyli və s. göstərmək olar.Bu faktların hər biri dəyişkən olduğundan təbii işsizliyin səviyyəsi də zaman-zaman dəyişir.Təbii işsizliyin normasının dinamikası qərb ölkələrinin timsalında 7.3 cədvəlində göstərilmişdir.

Təbii işsizliyin səviyyəsi,%

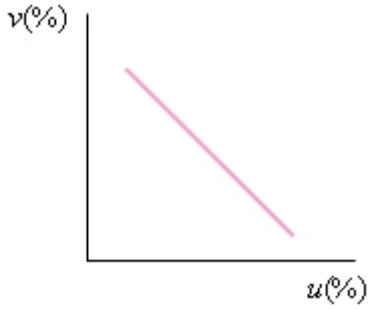
	Almaniya	İtaliya	İspaniya	ABŞ
1966-1975	1.2	5.9	2.9	5.2
1976-1985	4.9	8.9	11.6	7.5
1986-1995	7.1	11.3	20.1	6.3

Təbii işsizliyin inkişafı sadalanan amillərlə yanaşı faktiki işsizliyin dinamikası daha təsir edir.

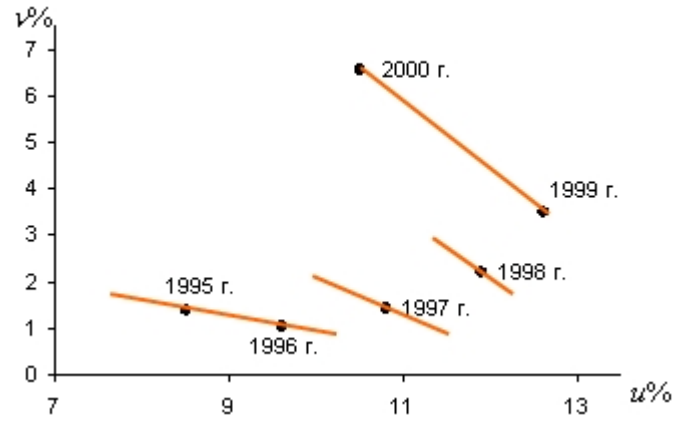
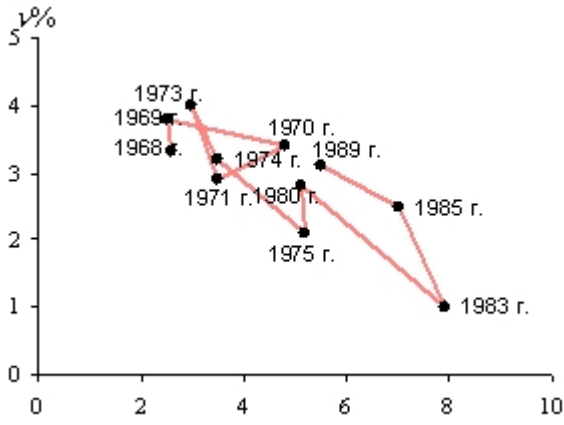
Davamlı olaraq istehsalın geniş dövründə müşahidə edilən işsizliyin artması işsizliyin təbii səviyyəsini daha yüksək səviyyəyə çatması ilə başa çatır.Bu onunla izah olunur ki,bu müddət ərzində(yüksək işsizlik səviyyəsi)insan kvalifikasiyasının enişi baş verir,bir növ insan kapitalı paslaşır.İşsizlər bu dövrdə əmək haqları səviyyəsinin sabit qalmasını istəyirlər,çünki belə olduqda əməyə tələb artacaq,lakin işsizlər əmək haqqının miqdarı barəsində danışıqlarda iştirak edə bilmirlər. İşləyənlər işə onda maraqlıdırlar ki,əməyə çoxalan tələb özü ilə birgə artan iş qüvvəsi deyil əmək məvaciblərinin artımını gətirsin.Bununla da onlar öz məqsədlərinə həmkarlar ittifaqları və sahibkarlar arasında gedən danışıqlarda nail ola biləcəklər.

Beveric Əyrisi.

Necə ki, işsiz şəxsə yeni iş yeri tapmağa bir müddət vaxt lazımdır, eləcə də sahibkar əlində olan vakant yerləri doldurmaq üçün zamana ehtiyac var. Buna görə də təbii işsizlik şəraitində həmişə vakant iş yerləri olur. İşsizlərin sayı ilə boş yerlərin sayı arasında münasibət Beveric Əyrisi adlanır, hansı ki, ingilis iqtisadçısı Uilyam Beverecin adı ilə bağlıdır. Bu əyrinin standart vəziyyəti 7.8 cədvəlində göstərilib. Absis oxunda işsizliyin ümumi səviyyəsi (u)%, ordinat oxunda isə işləyənlər təmsalında vakant yerlər göstərilir (v)%. Təbii ki, vakant yerlərin sayı çox olduqca işsizliyin səviyyəsi azalacaq və əksinə. Beveric Əyrisi azalan funksiya hesab olunur.

Çünki vakant yerlərin sayının artması işsizliyi yumşaldır. Lakin statistik müşahidələr bunun heç də həmişə belə olduğunu göstərmir. Növbəti cədvəldə MDB Ölkələri (1995-2000) illərdə təsvir olunub. Belə anomal halı mütəxəssislər belə hesab edirlər ki, işə götürənlərlə iş axtaranlar arasında yeni anlaşılmaqlar yaranır.

Tam məşğulluq işsizliyin heç olmadığını nümayiş etdirmir. İqtisadçılar friksion və struktur işsizliyi qaçılmaz hesab edirlər. Təqribən tam məşğulluq 100% aşağı işsizlik hesab olunur. Dəqiq desək, tam məşğulluq səviyyəsində işsizlik friksion və struktur işsizlik arasında orta kəmiyyətə bərabərdir. Başqa sözlə desək, tam məşğulluğa tsiklik işsizlik səviyyəsi sıfıra bərabər olanda nail olunur. Bu elə təbii işsizlik səviyyəsi deməkdir.

Tam məşğulluq və ya təbii işsizlik əmək bazarında balanslı şəkildə, iş axtaranlarla boş yerlər arasında bərabərlik olanda yaranır. Təbii işsizlik səviyyəsi özü-özlüyündə müsbət bir göstərici kimi xarakterizə olunur. Çünki, friksion işsizlərə müvafiq vakant iş yerləri tapmağa vaxt lazımdır, struktur işsizlərə isə kvalifikasiya qazanmağa və ya yeni iş yeri tapmaq üçün yeni mənzilə köçməyə müəyyən zaman tələb olunur. Əgər iş axtaranların sayı hazırda olan vakant iş yerlərinin sayından çoxdursa, belə hesab olunur ki, əmək bazarı balanslaşdırılmayıb. Bu şəraitdə tsiklik işsizlik müşahidə olunur. Digər tərəfdən iş qüvvəsinə çatışmamazlıq hiss edilərsə, (vakant iş yerlərinin sayı işsizlərin sayından çoxdursa) bu da müsbət qarşılanmır. Bu şəraitdə işsizliyin faktiki səviyyəsi özünün təbii səviyyəsindən aşağıdır. Əmək bazarında qeyri-adi gərgin vəziyyət isə inflyasiya ilə bağlıdır.

Istifade olunmus edebiyat

Milli iqtisadiyyatin dovlet tenzimlenmesi

Makroiqtisadiyyat 2

statistika:sosial-iqtisadi meseleler

www.president.az

www.maliyye.az

